

UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

• वर्ष : ९१ • डिसेंबर २०२३ • पुरवणी विशेषांक १६

G20
भारत 2023 INDIA

प्रकाशक : इतिहासकार्य वि.का.राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १६ - डिसेंबर २०२३ (त्रैमासिक)

● शके १९४५ ● वर्ष : ९१ ● पुरवणीअंक : १६

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ.सर्जेराव भामरे
- प्रा.डॉ.मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा.श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्रा.गणेश बेले
- प्रा.डॉ.प्रमोद अतोने
- प्रा.डॉ.किशोरचंद्र रेवतकर

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७१, ९४०४५७७०२०
ई-मेल : rajwademandaldhule1@gmail.com
rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

अंक मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-; सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठये, बाबधन, पुणे २१.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१	Building the Future: Transforming Libraries for Sustainability - Dr.Sarika Choudhari, Wadner, Dist.Wardha. -----	५
२	Startup India: Challenges and Opportunities - Prof. Satish Jadhao, Movad, Tal.Narkhed -----	१०
३	Quest for 'Self' : A Study of Taslima Nasreen's French Lover - Dr.Seema Sharma, Bikaner, Rajasthan -----	१५
४	Sita's Resurgence : Unravelling Feminist Perspectives in Modern Ramayana Retellings - 1) Prof. Seema Soni; 2) Dr. Seema Sharma, Bikaner -----	१९
५	E-Learning Initiatives for Rural Women in Maharashtra: A Comprehensive Analysis of Technology, Education, and Social Policy Frameworks - Prof. Shaikh Aveshkharni Shaikh Kabir, Kamptee, Dist.Nagpur -----	२३
६	Implementation of and Challenges faced with respect to Information Literacy Program Organization in University Libraries of Maharashtra - 1) Prof.Shamkumar Gorde, 2) Dr.Harshal Nimbhorkar, Badnera, Amrawati --	२९
७	Understanding Problems of English Language Teaching at Undergraduate Level in Rural Regions and Practical Solutions - Dr.Sharad Vahirkar, Hinganghat, Dist.Wardha -----	३५
८	Jasoda's Perennial Struggle Against Patriarchy, Poverty And Societal Perceptions In Kiran Nagarkar's 'Jasoda' - Dr.Shravan Banasure, Ballapur, Dist.Chandrapur -	३९
९	Identity Crisis of House Elves in Harry Potter Series - Dr. Sneha S. Joshi, Amrawati -----	४२
१०	Fixing Gender Roles Through Violence In The Novel Honour By Elif Shafak - 1)Prof.Sneha Popate, 2)Dr.Yuvraj Meshram, Chandrapur -----	४७
११	Women's Empowerment in Cooperative Enterprises: Bridging the Gender Gap and Cultivating Inclusivity - Prof. Satyalaxmi Shetty, Samudrapur, Dist.Wardha ---	५१
१२	Role Of Library In Modern Society: Future Challenges And Opportunities - Prof. Sunil Narnaware, Movad, Dist.Nagpur -----	५६
१३	Awareness of Gender Equality and Women Rights Among Females - Dr. Sushama Funde, Nagpur -----	६१
१४	Unveiling the digital frontier: Exploring technologies, challenges and future horizons in digital libraries - Dr.Suvarna Parab, Chembur, Mumbai -----	६५
१५	Flesh Trade: The Worst Form Of Gender Exploitation - Dr. Suvarna Mangrulkar, Chandrapur -----	७०
१६	Identity Crisis in Kiran Desai's novel "The Inheritance of Loss - Dr. Swapnil Dahat, Kamptee, Dist.Nagpur -----	७३
१७	Unification related to Foreign Capital as per Globalisation and the Free market Economic (FME) - Dr.Swarnalata Warke, Nagpur -----	७७

Building the Future : Transforming Libraries for Sustainability

Dr. Sarika G. Choudhari

Librarian

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner, Dist. Wardha.

Abstract :

Libraries, traditionally known as repositories of knowledge and community centers, are undergoing a crucial transformation to align with sustainable practices and address contemporary environmental challenges. This research paper delves into the evolving role of libraries in promoting sustainability and explores strategies to transform them into hubs of sustainable education, resource access, and community engagement. Through integrating green initiatives, technology adoption, and fostering collaborative relationships, libraries can lead in shaping a more environmentally conscious and socially responsible future. This paper emphasizes the imperative of redefining libraries to advance sustainability, ultimately contributing to a more sustainable society.

Keywords :

Sustainability, Libraries, Transformation, Environmental Responsibility, Green Initiatives, Community Engagement, Eco-friendly Practices

Introduction :

Libraries have stood as venerable institutions, revered for their pivotal role in knowledge dissemination, education, and fostering community engagement. However, with the rapidly escalating environmental challenges and the pressing need for sustainable practices, libraries are undergoing a profound transformation to redefine their traditional roles. This paper serves as a focal point for comprehending the evolving role of libraries in advancing sustainability and delineates the essential transformations required to position them as sustainable institutions.

In a world where environmental concerns such as climate change, resource depletion, and pollution have reached critical levels, it is imperative to recognize libraries as catalysts for change and sustainability. Their unique position as repositories

of information and centers of communal learning allows them to play a vital role in advocating for and fostering sustainable practices within their communities.

This research endeavors to unravel the multifaceted dimensions of sustainability within the library context, emphasizing how libraries can become not only centers for knowledge but also hubs for sustainability initiatives. By examining the integration of sustainable practices, technology, community involvement, and educational outreach, this paper seeks to shed light on the potential libraries have to lead the way in shaping a more environmentally conscious and socially responsible future.

As libraries evolve to embrace sustainability at their core, they are poised to contribute significantly to global efforts aimed at building a future where responsible environmental practices and informed, engaged communities are at the forefront. Through this exploration, we endeavor to inspire and guide libraries and stakeholders toward a future where libraries stand as beacons of sustainability, fostering positive change for generations to come.

Objective of Research :

- 1) To comprehensively explore and articulate the pivotal role that libraries can play in advancing sustainability and the transformation required to make them sustainable institutions.
- 2) To analyze the existing role of libraries and their impact on sustainability, identifying the challenges and opportunities in integrating sustainable practices.
- 3) To investigate successful strategies and best practices adopted by libraries globally that promote sustainability, encompassing green initiatives, technological integration, community engagement, and educational efforts.

- 4) To explore how libraries can harness technology to become more sustainable, focusing on digitalization, energy-efficient systems, and utilizing innovative technologies for resource optimization.
- 5) To evaluate the importance of community involvement in driving sustainability initiatives within libraries, emphasizing collaborative programs, events, and educational campaigns.
- 6) To investigate how libraries can act as educational platforms to raise awareness about sustainability, promote eco-friendly behaviors, and integrate sustainability-focused curricula.

Literature Review :

Libraries have been evolving from traditional repositories of knowledge to dynamic and community-engaged spaces, adapting to the changing needs of society and the imperative of sustainability. The literature reviewed here provides insights into the evolving role of libraries and the strategies required to transform them into sustainability-focused institutions.

- 1) Char Booth (2010): Booth's article "Sustainable Libraries: A Brief Overview" provides an introduction to the concept of sustainability in libraries, emphasizing the need for environmentally friendly practices.
- 2) Michael D. Crumpton and William Gray Potter (2011): Their research explores sustainable building design principles and their application in libraries. Their work can provide insights into green architecture for library construction.
- 3) Carol Tenopir (2012): Tenopir's research focuses on the digital transformation of libraries and how digitization can contribute to sustainability by reducing the reliance on physical resources.
- 4) Maria Anna Jankowska and Lech W. Zacher (2013): Their work delves into how libraries can engage with their communities to promote sustainable practices, including organizing environmental education programs.
- 5) Sarah B. Michalak (2015): Michalak's research discusses the importance of collection

management strategies, including weeding, in maintaining relevant and sustainable library collections.

- 6) Ricardo P. Barbosa and Ana Lúcia Terra (2016): These researchers have explored green information literacy and how libraries can teach patrons to critically evaluate and use information related to sustainability and environmental issues.
- 7) Lorraine M. Lue and Deborah M. Shields (2017): Their research focuses on the collaboration and partnerships libraries can forge with local government agencies, environmental organizations, and businesses to advance sustainability initiatives.
- 8) Mary Ann F. Blair and Lisa K. Miller (2018): Their work investigates various assessment methods and metrics that libraries can use to evaluate the effectiveness of their sustainability initiatives.
- 9) Clara M. Chu (2019): Chu's research discusses future trends in library sustainability and how libraries can prepare for emerging challenges and opportunities in this context.

These sources collectively provide a comprehensive understanding of the evolving role of libraries in promoting sustainability, incorporating green practices, technological integration, and community engagement. The literature underscores the importance of libraries as agents of change in building a sustainable future.

Research Methodology :

The research methodology for ethical considerations in library science involves a mixed-methods approach, including literature review, surveys, interviews, and case studies. It involves a structured questionnaire, interviews, focus groups, case studies, and an ethical framework analysis. Ethical approval and informed consent are required, and privacy and confidentiality protocols are followed. Findings are disseminated through academic journals and conferences, and feedback is sought to enhance future studies.

Building the Future : Transforming Libraries for Sustainability :

The Role of Libraries in Sustainability :

Libraries are transforming their traditional roles to become key players in the sustainability movement. They are focusing on education and awareness, educating individuals and communities towards a more sustainable future. Libraries can organize workshops, seminars, and informational sessions to educate communities on environmental issues, such as waste reduction, energy conservation, sustainable agriculture, and responsible consumption.

Community engagement is crucial for the success of sustainability initiatives in libraries. Libraries can foster a sense of environmental responsibility through interactive events, panel discussions, and collaborations with local environmental organizations. They can also promote eco-friendly lifestyles by offering resources on reducing waste, conserving energy, adopting eco-friendly transportation options, and making mindful consumer choices.

Access to sustainable resources is another critical aspect of libraries' role. Libraries can curate collections aligned with sustainability goals, providing access to a wide array of books, journals, and multimedia materials related to environmental science, renewable energy, conservation, and sustainable development. They can also showcase local innovations through exhibitions and displays.

Digital resources can enhance access to sustainable knowledge through online databases, e-books, and e-journals. Libraries can collaborate with universities, research institutions, and environmental organizations to expand their sustainable resource collections and enhance the quality and diversity of materials available to the community. By emphasizing education, fostering awareness, and ensuring access to credible sustainable resources, libraries can become indispensable pillars of sustainability within their communities, inspiring a new generation of environmentally conscious citizens.

Integrating Green Initiatives in Libraries :

Libraries are increasingly adopting green initiatives to minimize their environmental impact. These include energy efficiency, waste reduction, and recycling. To begin, libraries can conduct thorough energy audits to assess current consumption patterns and set realistic conservation goals. They can also adopt energy-saving technologies like lighting systems, HVAC controls, occupancy sensors, and smart thermostats to reduce energy usage while maintaining comfortable spaces.

Renewable energy sources, such as solar panels or wind turbines, can be integrated into library infrastructure to generate clean energy and offset the library's reliance on conventional power sources. Libraries can also promote energy conservation practices by educating staff and users about turning off lights and equipment when not in use, proper insulation, and natural lighting.

Waste reduction and recycling are also crucial. Libraries can transition towards digital documentation and communication to reduce paper consumption. Digital catalogs, e-books, and electronic newsletters can significantly contribute to waste reduction. Comprehensive recycling programs encourage responsible disposal of materials like paper, cardboard, plastics, and electronics. Libraries should adopt environmentally responsible waste management practices, such as proper sorting, reducing single-use plastics, and promoting the reuse of materials.

Libraries can prioritize purchasing products made from recycled materials and supporting suppliers with sustainable and ethical sourcing practices. By integrating these green initiatives, libraries can set a precedent for sustainability and inspire their communities to adopt similar sustainable practices, ultimately building a more environmentally conscious future.

- * Technological Integration for Sustainability
- * Community Engagement and Sustainable Practices
- * Education and Advocacy for Sustainable Development.

* Challenges and Future Directions :

Libraries should actively engage with policymakers at various levels to advocate for policies that promote sustainability. Collaborating with other libraries, sustainability organizations, and advocacy groups can amplify the voice of libraries in advocating for supportive policies. Public awareness and education are also vital for libraries to raise awareness about sustainability-related issues and garner public support for policy changes.

Conclusion :

Libraries are becoming key champions of sustainability in the face of environmental challenges. They are transitioning into dynamic sustainability hubs, integrating green initiatives, strategic technological adoptions, community engagement, and advocacy for sustainable policies. These hubs are not only repositories of knowledge but also catalysts for positive environmental change and societal well-being. Libraries are embracing eco-friendly design principles, utilizing renewable energy, optimizing resource usage, and promoting sustainable behaviors. They are fostering awareness and educating communities on environmental issues, inspiring responsible action and promoting a culture of sustainability. Technology is being utilised to enhance accessibility, reduce ecological footprint, and optimize operational efficiency. Digital libraries, e-resources, energy-efficient technologies, and smart management systems are being integrated seamlessly. Libraries are also engaging with the community, initiating collaborative projects, hosting educational events, and advocating for sustainability-focused policies. The future of libraries depends on their proactive response to these transformative initiatives, paving the way for a future where knowledge, education, and environmental stewardship coexist.

References :

- * Tanner, R., Ho, A. K., Antonelli, M., & Aldrich, R. S. (2021, November 8). Libraries and Sustainability. American Library Association.
- * Antonelli, M., & McCullough, M. (2012, January 1). Greening Libraries. Library Juice Press,

LLC.

- * Ashraf, T., Sharma, J., & Gulati, P. A. (2010, March 31). Developing Sustainable Digital Libraries: Socio-Technical Perspectives. IGI Global.
- * Karunanayake, A. (2017, October 2). Planning a Small Scale Library Building. Flexibility and Sustainability. GRIN Verlag.
- * Flannery, J. A., & Smith, K. M. (2013, September 24). Eco-Library Design. Springer Science & Business Media.
- * Shaffer, G. L. (2018, March 15). Creating the Sustainable Public Library. Libraries Unlimited.
- * Environmental Sustainability Practices in Rural Libraries. (2021, March 31). International Journal of Service Management and Sustainability, 6(1). <https://doi.org/10.24191/ijms.v6i1.12885>
- * Hoebelheinrich, N. J. (2012, September). An Aid to Analyzing the Sustainability of Commonly Used Geospatial Formats: The Library of Congress Sustainability Website. Journal of Map & Geography Libraries, 8(3), 242-263. <https://doi.org/10.1080/15420353.2012.700301>
- * Hamilton, V. (2004, October 1). Sustainability for digital libraries. Library Review, 53(8), 392-395. <https://doi.org/10.1108/00242530410556210>
- * Jankowska, M. A., & Marcum, J. W. (2010, March 1). Sustainability Challenge for Academic Libraries: Planning for the Future. College & Research Libraries, 71(2), 160-170. <https://doi.org/10.5860/0710160>
- * Keller, A. (2023, February 3). Sustainability 3.0 in Libraries: A Challenge for Management. Publications, 11(1), 6. <https://doi.org/10.3390/publications11010006>
- * Tanner, R., Aldrich, R. S., Antonelli, M., & Ho, A. K. (2019). Libraries as Sustainability Leaders: ALA's Special Task Force. Portal: Libraries and the Academy, 19(3), 365-374. <https://doi.org/10.1353/pla.2019.0020>
- * LoweWincentzen, D. (2015, June 2). Review:

Focus on Educating for Sustainability: Toolkit for Academic Libraries. *Electronic Green Journal*, 1(38). <https://doi.org/10.5070/g313827495>

* Klerings, I., & Bissels, G (2020, December 20). Medical and health libraries and sustainability. *Journal of EAHIL*, 16(4), 5. <https://doi.org/10.32384/jeahil16437>

DGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

• वर्ष : ९९ • मार्च २०२३ • पुरवणी अंक २२

इतिहासाचार्य वि. का.राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक २२ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

● शके १९४५ ● वर्ष : ९१ ● पुरवणीअंक : २२

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सज्जराव भामरे
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. डॉ. मृदुला चर्मा
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्य डॉ. उत्तम पारेकर
- डॉ. विठ्ठल धिनमीने
- डॉ. नितेश तेलहांडे

✽ प्रकाशक ✽

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७१, ९४०४५७७०२०
ई-मेल : rajwademandaldhule1@gmail.com
rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

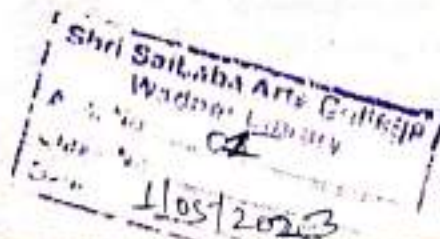
अंक मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-; सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळयणी : अनिल साठये, बावघन, पुणे २१.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१	Impact Of Trends And Technological Tools On Performance Of Players - Dr.Narendar Bhoyar, Wadner, Tal.Hinganghat, Dist.Wardha -----	३
२	Elements of Postmodernism in Jacques Derrida's Writing - Dr.Nilesh Telhande, Wadner, Tal. Hinganghat, Dist.Wardha -----	९
३	The Right to Education Act, 2009: A Stepping Stone Towards Gender Equality and Women's Rights in India - 1)Adv.Pallavi Kadikattiwar, 2) Dr.Aejaj Shaikh, Chandrapur -----	१३
४	Strategic Women Empowerment in reference to BBBP Scheme - Dr.Pankaj Tayde, Pinjar, Dist.Akola -----	१७
५	Arjuna, the Archetypal Archer in C.Rajagopalachari's Mahabharata - Dr.RAparna, Trichy, Tamilnadu -----	२१
६	Cultural Conflicts And Vulnerability Of Women In The Novels Of Ruth Praver Jhabvala - 1) Prof. R. Krushnaveni, 2) Dr. K. Maheshwari, Madurai -----	२५
७	Delineation of A Woman's Self in Nadine Gordimer's The Pickup - Dr. R. Vanmathi, Trichy, Tamilnadu -----	२९
८	Role Of Indian Government in Employment Creation through NEP 2020 - Dr.Rita Raut, Lakhandur, Dist.Bhandara. -----	३३
९	An Unsung Story of Non-English Medium Students in the Recruitment Process - Dr.Nidhi Pundir, Andheri, Mumbai -----	३७
१०	The Psychological, Cultural, and Social Aspects of Alienation in The Mistress of Spices by Chitra Banerjee Divakaruni - Dr.Nilesh Sulbhewar, Babhulgaon, Dist.Yawatmal -----	४२
११	The Problem Of Untouchability In Maharashtra - Dr.Pralhad Dhote, Umred, Dist.Nagpur -----	४७
१२	Identity Crisis In Arundhati Roy's The Ministry Of Utmost Happiness - Dr.Prashantkumar Deshmukh, Nagpur -----	५०
१३	The God of Small Things: Alienation and the Dynamics of Social Change - Dr.Raheel Quraishi, Bhiwapur, Dist.Nagpur -----	५४
१४	Different Images of women in Mamang Dai's Stupid Cupid - 1) Prof. Reena Lonare, 2)Dr.Sanjay Urade, Chandrapur -----	५७
१५	Women in Introspection: A Study of Geeta Mehta's Raj - Prof. Reeta Sheware, Nagpur -----	६१
१६	Malnutrition and Women's Health in Rural Areas of Yawatmal District (Special Reference to Women in Kolam Tribe) - 1)Prof. Ritwika Koturwar, 2) Dr.Ratnesh Sharma, Alwar, Rajasthan -----	६५
१७	Women's power of decision making: The Sita's Sister by Kavita Kane - Dr.Ruchira Bhoyar, 2) Dr.S.G.Kannake, Chandrapur -----	६९

- ३९ **The Role of Transforming Libraries in Sustainability: A study** ----- १६९
- Dr.Sarika Choudhari, Wadner, Tal.Hinganghat, Dist.Wardha
- ४० **Rural development and today's economy - a vision** ----- १७४
- Dr.Satish Jadhao, Mowad, Tal.Narkhed, Dist.Nagpur

The Role of Transforming Libraries in Sustainability : A study**Dr. Sarika G. Choudhari**

Librarian

Shri Saibaba L. P. Arts College, Wadner

Email Id : saibabalib@gmail.com

Abstract :

This research paper Purpose discusses the need of protection of environment and energy conservation through green practices. This study delves into the evolving role of libraries in promoting sustainability and explores strategies to transform them into hubs of sustainable education, resource access, and community engagement. Through integrating green initiatives, technology adoption, and fostering collaborative relationships, libraries can lead in shaping a more environmentally conscious and socially responsible future. Digital libraries, e-resources, energy-efficient technologies, and smart management systems are being integrated seamlessly. Libraries are also engaging with the community, initiating collaborative projects, hosting educational events, and advocating for sustainability-focused policies. The future of libraries depends on their proactive response to these transformative initiatives, paving the way for a future where knowledge, education, and environmental stewardship coexist.

Keyword :

Sustainability, Transformation, Environmental Responsibility, Community, Energy conservation, Green building;

Introduction :

In India regarding her present condition in terms of environment and conservation of natural resources green practices have become very crucial for sustainability. Library which is considered as social institution has to take the leading role to spread the awareness about green practices. For that library has to be transformed as green libraries. This transformation should be enhanced with the help of central and state governments, NGOs, library Association and obviously library and information science. Digital resources can enhance access to sustainable knowledge through

online databases, e-books, and e-journals. Libraries can collaborate with universities, research institutions, and environmental organizations to expand their sustainable resource collections and enhance the quality and diversity of materials available to the community. By emphasizing education, fostering awareness, and ensuring access to credible sustainable resources, libraries can become indispensable pillars of sustainability within their communities, inspiring a new generation of environmentally conscious citizens. This paper emphasizes the imperative of redefining libraries to advance sustainability, ultimately contributing to a more sustainable society. They are fostering awareness and educating communities on environmental issues, inspiring responsible action and promoting a culture of sustainability. Technology is being utilised to enhance accessibility, reduce ecological footprint, and optimize operational efficiency.

Review Of Literature :

- 1) Rabidas (2016) dealt with what green library building is, how they are accredited, what are the things required for, and also what is the future of green library buildings in modern India. 20
- 2) Lorraine M. Lue and Deborah M. Shields (2017): Their research focuses on the collaboration and partnerships libraries can forge with local government agencies, environmental organizations, and businesses to advance sustainability initiatives.
- 3) Mary Ann F. Blair and Lisa K. Miller (2018): Their work investigates various assessment methods and metrics that libraries can use to evaluate the effectiveness of their sustainability initiatives.

Objective of the study :

- * To explore how libraries can be transformed into green library.
- * To analyze the existing role of libraries and their impact on sustainability, identifying the challenges and opportunities in integrating sustainable practices.
- * To circulating materials shares resources in the community and ensures everyone has access to information.
- * Libraries collaborate internationally on inter-library lending to ensure that all countries have access to information.

The Role of Transforming Libraries in Sustainability:

Libraries are transforming their traditional roles to become key players in the sustainability movement. They are focusing on education and awareness, educating individuals and communities towards a more sustainable future. Libraries can organize workshops, seminars, and informational sessions to educate communities on environmental issues, such as waste reduction, energy conservation, sustainable agriculture, and responsible consumption.

Community engagement is crucial for the success of sustainability initiatives in libraries. Libraries can foster a sense of environmental responsibility through interactive events, panel discussions, and collaborations with local environmental organizations. They can also promote eco-friendly lifestyles by offering resources on reducing waste, conserving energy, adopting eco-friendly transportation options, and making mindful consumer choices.

Access to sustainable resources is another critical aspect of libraries' role. Libraries can curate collections aligned with sustainability goals, providing access to a wide array of books, journals, and multimedia materials related to environmental science, renewable energy, conservation, and sustainable development. They can also showcase local innovations through exhibitions and displays.

Integrating Green Initiatives in Libraries :

Libraries are increasingly adopting green initiatives to minimize their environmental impact. These include energy efficiency, waste reduction, and recycling. To begin, libraries can conduct thorough energy audits to assess current consumption patterns and set realistic conservation goals. They can also adopt energy-saving technologies like lighting systems, HVAC controls, occupancy sensors, and smart thermostats to reduce energy usage while maintaining comfortable spaces.

Renewable energy sources, such as solar panels or wind turbines, can be integrated into library infrastructure to generate clean energy and offset the library's reliance on conventional power sources. Libraries can also promote energy conservation practices by educating staff and users about turning off lights and equipment when not in use, proper insulation, and natural lighting.

Waste reduction and recycling are also crucial. Libraries can transition towards digital documentation and communication to reduce paper consumption. Digital catalogs, e-books, and electronic newsletters can significantly contribute to waste reduction. Comprehensive recycling programs encourage responsible disposal of materials like paper, cardboard, plastics, and electronics. Libraries should adopt environmentally responsible waste management practices, such as proper sorting, reducing single-use plastics, and promoting the reuse of materials.

Libraries can prioritize purchasing products made from recycled materials and supporting suppliers with sustainable and ethical sourcing practices. By integrating these green initiatives, libraries can set a precedent for sustainability and inspire their communities to adopt similar sustainable practices, ultimately building a more environmentally conscious future.

Technological Integration for Sustainability :

In the digital age, libraries are transforming into more sustainable and environmentally friendly institutions. By adopting digital libraries, e-resources,

and energy-efficient technologies, libraries can contribute to the sustainability agenda. Digital libraries enable a paperless environment, reducing paper usage and transportation costs. They also provide round-the-clock access to resources, promoting greater usage and outreach. This scalability accommodates a growing user base without compromising sustainability efforts.

The shift to digital libraries significantly reduces the carbon footprint associated with printing, binding, and transporting physical materials, as well as the energy consumption linked to traditional library operations. To optimize their IT infrastructure, libraries can invest in energy-efficient servers, data storage solutions, and networking equipment. They can also replace outdated devices with energy-efficient alternatives like LED monitors, laptops, and tablets, which consume less power and contribute to overall energy savings.

Smart energy management systems allow libraries to monitor and manage energy consumption in real-time, with automated lighting controls, occupancy sensors, and temperature regulation systems. Libraries can also explore the integration of renewable energy sources, such as solar panels, wind turbines, and energy storage systems, to generate clean, sustainable energy.

By strategically incorporating digital libraries, e-resources, energy-efficient IT infrastructure, and renewable energy solutions, libraries can significantly enhance their sustainability and contribute actively to a more sustainable future.

Community Engagement and Sustainable Practices :

Libraries can transform into sustainability hubs by fostering awareness, education, and active participation in sustainable practices within their communities. Through strategic partnerships, libraries can organize workshops and webinars with sustainability experts, covering topics like renewable energy, waste reduction, sustainable agriculture, and responsible consumption. Community-led projects, such as community gardens, recycling drives, or

neighborhood cleanups, foster a sense of community and encourage active participation.

Libraries can host educational eco-fairs that showcase environmentally friendly products, technologies, and initiatives, providing a platform for community members to learn about sustainable alternatives and make informed choices. Green living workshops, such as sustainable home gardening, composting, and DIY eco-friendly products, teach practical ways to integrate sustainability into daily life.

Organizing film screenings and documentary nights related to environmental conservation, climate change, and sustainability can raise awareness and stimulate discussions. Incentivizing sustainable behavior can be introduced through incentives like "bring your own bag" discounts, energy-saving contests, or book swaps.

Education and Advocacy for Sustainable Development :

Libraries can transform into sustainability-focused institutions by adopting sustainable design principles, implementing energy-efficient systems, and promoting sustainable behavior. By adopting large windows for natural lighting, energy-efficient lighting fixtures, proper insulation, and eco-friendly materials for furniture, libraries can reduce energy consumption and promote a sustainable environment.

Implementing energy-efficient systems, such as motion-sensor lighting, energy-efficient HVAC systems, and smart building automation, ensures the library operates in an energy-conscious manner, aligning with sustainability goals. Libraries can also display informative posters, brochures, or interactive kiosks within their spaces to educate visitors on sustainable practices and provide tips for adopting sustainable habits.

Collaborating with educational institutions can help integrate sustainability-focused curricula into educational programs. Libraries can create a specialized collection of books, e-books, journals, and multimedia resources on sustainability and

related subjects, providing easy access to these materials.

Organizing workshops, seminars, and training sessions in collaboration with educational institutions can promote sustainability and provide a platform for dialogue, knowledge sharing, and skill development in sustainable practices. Libraries can advocate for the integration of sustainability principles in educational policies at local, regional, and national levels, shaping a more sustainable educational landscape.

By embracing education and advocacy for sustainable development, libraries become powerful advocates for change, fostering a culture of sustainability and equipping the next generation to address environmental challenges and work towards a sustainable future.

Challenges and Future Directions :

The transformation of libraries towards sustainability is a significant challenge, but it can be achieved through various strategies. These include overcoming financial constraints, integrating emerging technologies, and advocating for supportive policies.

Limited budget allocation is a major obstacle in transforming libraries for sustainability. Libraries often operate on limited funds, making it difficult to allocate sufficient resources for sustainable practices and infrastructure improvements. To overcome this, libraries must find innovative funding sources, grants, and partnerships.

Demonstrating the cost-effectiveness and return on investment (ROI) of sustainable initiatives is crucial in securing financial support. Libraries must conduct thorough cost-benefit analyses and present evidence of long-term savings and benefits associated with sustainability efforts to justify initial investments.

Community fundraising and donations can also help overcome financial constraints by engaging the local community and seeking donations from environmentally conscious individuals or organizations. Crowdfunding campaigns and partnerships with eco-friendly businesses can help

gather funds for sustainable projects.

Libraries need to adapt swiftly to technological advancements, such as energy management systems, digital cataloging, and virtual engagement, to enhance sustainability efforts. Training and skill development are essential for library staff to effectively utilize and integrate new technologies.

Managing electronic waste (e-waste) becomes a concern as libraries integrate more technology. Proper disposal practices, recycling programs, and collaboration with responsible e-waste management agencies are essential to mitigate the environmental impact of technology integration.

Libraries should actively engage with policymakers at various levels to advocate for policies that promote sustainability. Collaborating with other libraries, sustainability organizations, and advocacy groups can amplify the voice of libraries in advocating for supportive policies. Public awareness and education are also vital for libraries to raise awareness about sustainability-related issues and garner public support for policy changes.

Conclusion :

In India regarding her present condition in terms of environment and conservation of natural resources green practices have become very crucial for sustainability. Libraries are becoming key champions of sustainability in the face of environmental challenges. They are transitioning into dynamic sustainability hubs, integrating green initiatives, strategic technological adoptions, community engagement, and advocacy for sustainable policies. These hubs are not only repositories of knowledge but also catalysts for positive environmental change and societal well-being. Libraries are embracing eco-friendly design principles, utilizing renewable energy, optimizing resource usage, and promoting sustainable behaviors.

References :

- * Tanner, R., Ho, A. K., Antonelli, M., & Aldrich, R. S. (2021, November 8). Libraries and Sustainability. American Library Association.

- * Antonelli, M., & McCullough, M. (2012, January 1). *Greening Libraries*. Library Juice Press, LLC.
- * Ashraf, T., Sharma, J., & Gulati, P. A. (2010, March 31). *Developing Sustainable Digital Libraries: Socio-Technical Perspectives*. IGI Global.
- * Karunanayake, A. (2017, October 2). *Planning a Small Scale Library Building. Flexibility and Sustainability*. GRIN Verlag.
- * Shaffer, G. L. (2018, March 15). *Creating the Sustainable Public Library*. Libraries Unlimited.
- * *Environmental Sustainability Practices in Rural Libraries*. (2021, March 31). *International Journal of Service Management and Sustainability*, 6(1). <https://doi.org/10.24191/ijSMS.v6i1.12885>
- * Hoebelheinrich, N. J. (2012, September). *An Aid to Analyzing the Sustainability of Commonly Used Geospatial Formats: The Library of Congress Sustainability Website*. *Journal of Map & Geography Libraries*, 8(3), 242-263. <https://doi.org/10.1080/15420353.2012.700301>
- * Hamilton, V. (2004, October 1). *Sustainability for digital libraries*. *Library Review*, 53(8), 392-395. <https://doi.org/10.1108/00242530410556210>
- * Jankowska, M. A., & Marcum, J. W. (2010, March 1). *Sustainability Challenge for Academic Libraries: Planning for the Future*. *College & Research Libraries*, 71(2), 160-170. <https://doi.org/10.5860/0710160>
- * Keller, A. (2023, February 3). *Sustainability 3.0 in Libraries: A Challenge for Management*. *Publications*, 11(1), 6. <https://doi.org/10.3390/publications11010006>
- * Tanner, R., Aldrich, R. S., Antonelli, M., & Ho, A. K. (2019). *Libraries as Sustainability Leaders: ALA's Special Task Force*. *Portal: Libraries and the Academy*, 19(3), 365-374. <https://doi.org/10.1353/pla.2019.0020>
- * LoweWincentzen, D. (2015, June 2). *Review: Focus on Educating for Sustainability: Toolkit for Academic Libraries*. *Electronic Green Journal*, 1(38). <https://doi.org/10.5070/g313827495>
- * Klerings, I., & Bissels, G. (2020, December 20). *Medical and health libraries and sustainability*. *Journal of EAHIL*, 16(4), 5. <https://doi.org/10.32384/jeahil16437>

शोध-प्रभा

एन-डिग्री डिप्लोमा
UGC

University Grants Commission

CERTIFICATE OF PUBLICATION

This is to certified that the article entitled
वर्धा जिले में स्वतंत्रता आंदोलन में महिलाओं की भागीदारी का एक अध्ययन

Authored By

डॉ. विनोद मारोतराव मुढे

सहयोगी प्राध्यापक – राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, श्री साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडणे.
तहसील - हिंगणघाट, जिल्हा- वर्धा.(महाराष्ट्र राज्य) - 442307

Published in Vol. 48, Issue-2 (April-June) 2023
SHODHA PRABHA (ISSN: 0974-8946)
UGC-CARE List Group I

Impact Factor: 6.1

Editor-in-Chief

वर्धा जिले में स्वतंत्रता आंदोलन में महिलाओं की भागीदारी का एक अध्ययन

डॉ. विनोद मारोतराव मुडे

सहयोगी प्राध्यापक – राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, श्री साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, बडणेर.

तहसील - हिंगणघाट, जिल्हा- वर्धा, (महाराष्ट्र राज्य) - 442307, ईमेल – vinodmude@gmail.com**सारांश (Abstract) :**

भारत के स्वतंत्रता आंदोलन में वर्धा जिले का विशिष्ट स्थान है। स्वतंत्रता आंदोलन में वर्धा जिले की महिलाओं की राजनीतिक और सामाजिक भागीदारी बड़े पैमाने पर रही है। इसका कारण महात्मा गांधी और विनोबा भावे ने वर्धा-सेवग्राम, पवनार को अपनी कर्मभूमि और तपोभूमि बनाया। वहीं से उन्होंने महिलाओं में छिपी शक्तियों को गुंजाइश देने के लिए पूरे देश में महिलाओं के दृष्टिकोण को प्रस्तुत किया। इसीलिए बड़ी संख्या में महिलाएं स्वतंत्रता आंदोलन में शामिल हुईं। 1934 में महात्मा गांधीजी वर्धा आने के बाद भारत के भविष्य को आकार देने वाले बहुत महत्वपूर्ण निर्णय यहाँ लिए गए। इस काल में स्वतंत्रता आन्दोलन में सभाओं, चर्चाओं, प्रदर्शनों, अभियानों तथा विरोध प्रदर्शनों में महिलाओं की राजनीतिक एवं सामाजिक भागीदारी प्रभावी रही। वह आज भी महिलाओं के लिए प्रेरणा का स्रोत बनी हुई है।

महात्मा गांधी की स्त्री जातिपर अधिक आस्था थी। उनके अनुसार पुरुष कभी भी महिलाओं के बराबर नहीं हो सकते। क्योंकि निःस्वार्थ सेवा का गुण महिलाओं में निहित है। इसलिए स्वतंत्रता आंदोलन केवल पुरुषों तक ही सीमित नहीं है, बल्कि महिलाओं को भी शामिल करने वाला यह आंदोलन महत्वपूर्ण हो गया है। श्रीमती दमयंतीबाई धर्माधिकारी और श्रीमती शरचुताई धोत्रे इनको महात्मा गांधीजी ने ऊँचे व्यक्तिगत सत्याग्रह की अनुमति दी थी। जानकीदेवी वजाज, मालतीबाई थते, गंगुबाई वाळूजकर, वैष्णूताई चौधरी, यमुनाताई पाटील, कलावतीबाई नागपुरे, पार्वताबाई मानकर, सिताबाई मांजरे जैसे कई जिलों की महिलाओं ने बड़ी संख्या में इस आंदोलन में भाग लिया। वर्धा जिले के स्वतंत्रता आंदोलन में महिलाओं की राजनीतिक और सामाजिक सक्रिय भागीदारी और राष्ट्रीय अधिनियम के रूप में महिलाओं का मौलिक प्रदर्शन निश्चित रूप से देश के वर्तमान और भविष्य में महिला सशक्तिकरण के संदर्भ में मार्गदर्शक होगा।

बीज संज्ञा (Key-Words) :

महात्मा गांधी, स्वतंत्रता आंदोलन, महिलाओं की भागीदारी और सशक्तिकरण।

शोध पत्र के उद्देश्य (Objectives of Research Paper) :

1. महात्मा गांधी की प्रेरणा से वर्धा जिले के स्वतंत्रता आन्दोलन में महिलाओं की भागीदारी का अध्ययन करना।
2. स्वतंत्रता आंदोलन में भागीदारी ने महिलाओं के व्यक्तित्व विकास और महिला सशक्तिकरण में किस प्रकार योगदान दिया इसका पता लगाना।

परिकल्पना (Hypothesis) :

1. स्वतंत्रता आंदोलन में महिलाओं की सक्रिय भागीदारी ने महिलाओं में राजनीतिक और सामाजिक चेतना जगाई।

शोध-प्रभा

(ISSN : 0974-8946)

(A REFERRED & PEER- REVIEWED QUARTERLY RESEARCH JOURNAL)

3. महात्मा गांधी के महिला मुक्ति आंदोलन ने समाज की पारंपरिक परंपराओं को तोड़कर महिलाओं की राजनीतिक और सामाजिक जागरूकता में बहुत बड़ा योगदान दिया।
4. महात्मा गांधी ने महिलाओं को पुरुषों के बराबर दर्जा दिया।

संदर्भ ग्रंथ सूची (Bibliography) :

1. वैस, वीरेंद्र गोपालसिंग : वर्धा जिल्ह्यातील स्वातंत्र्य आंदोलनाचा इतिहास. (१९२० - १९४७) मंगेश प्रकाशन, नागपूर २००५.
2. भारदे बाळासाहेब (संयोजक) : वर्धा जिल्ह्यातील स्वातंत्र्य लढा, प्रकाशक, अंगण्ट क्रांती सुवर्ण महोत्सव समिती, मुंबई १९९४.
3. प्रा. पानसे रमेश : नयी तालीम गांधी प्रणित शिक्षण विषयक प्रयोगांचा इतिहास गांधी सेवा संघ सेवाम्राम वर्धा.
4. भागवत विद्युत : स्त्री प्रश्नांची वाटचाल, प्रतिमा प्रकाशन, सदाशिव पेठ, पुणे, ८ मार्च २००४
5. भांडारकर पु. ल : सामाजिक संशोधन पद्धती, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ, नागपूर १९८७
6. पाठक दमचंती : वैदर्भिय महिलांचे स्वातंत्र्य संग्रामातील सहकार्य, मंगेश प्रकाशन, नागपूर. - २००३

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १६ - डिसेंबर २०२३ (त्रैमासिक)

● शके १९४५ ● वर्ष : ९९ ● पुरवणीअंक : १६

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ.सर्जेराव भामरे
- प्रा.डॉ.मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक वैसाणे
- प्रा.श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्रा.गणेश बेले
- प्रा.डॉ.प्रमोद अलोने
- प्रा.डॉ.किशोरचंद्र रेवतकर

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०
ई-मेल : rajwademandaldhule1@gmail.com
rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

अंक मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-; सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठये, बावधन, पुणे २१.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

३९	मराठा आरक्षण : महाराष्ट्राच्या राजकारणातील एक समस्या - डॉ.विलास टाले, बुलढाणा -----	१५७
३७	फौटुंगिक हिंसाचार, प्रतिबंधक कायदे व उपाययोजना : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन - डॉ.उल्हास राठोड, कारंजा, जि.वर्धा -----	१६२
३८	मराठा आरक्षण : एक चळवळ - डॉ.विनोद गायकवाड, शेगाव, जि. बुलढाणा -----	१६६
३९	पर्यावरण समस्या आणि भारतीय राजकारण - डॉ.विनोद मुडे, वडनेर, ता.हिंणघाट, जि.वर्धा. -	१७०
४०	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषिविषयक विचार - डॉ.विठ्ठल धिनभिने, वडनेर, ता.हिंणघाट, जि.वर्धा -----	१७५
४१	भारतातील ग्रामीण आर्थिक विकासामध्ये गौण घनउपजाचे महत्त्व - १)प्रा.युवराज जांभुळकर, २)डॉ.एन.जी.उमाटे, भद्रावती, चंद्रपूर -----	१७९
४२	जळगाव जिल्ह्यातील अल्पभूधारक शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचा अभ्यास - डॉ.विनोद नन्नवरे, जळगाव -----	१८३
४३	महिलांमधील अंधश्रद्धेचा कुटुंबावर होणारा प्रभाव - १) प्रा.विरेनकुमार खोब्रागडे, २) डॉ. रणधीर साठे, चंद्रपूर. -----	१९०
४४	प्राचीन भारताच्या आर्थिक जिवनातील स्थित्यंतरे (इ.स. पुर्व सहाव्या शतक) - डॉ.विशाल दौलतकर, राळेगाव -----	१९४
४५	ग्रंथालयातील अभिलेखांचे शत्रू आणि उपाययोजना : एक चिकित्सक अध्ययन - १)प्रा.विनायक नाकतोडे, २)डॉ.रमणिक लेनगुरे, नागपूर -----	१९८
४६	सहकार क्षेत्र आव्हाने आणि उपाय - डॉ.ताई उके, अंजनगाव सुरजी, जि.अमरावती. -----	२०३
४७	आधुनिक मराठी समीक्षासिद्धान्त - डॉ.विजय रैवतकर, आरमोरी -----	२०८
४८	आधुनिक समाजात महिलांचे योगदान : एक अवलोकन - डॉ.विठ्ठल चव्हाण, देसाईगंज, जि.गडचिरोली. -----	२१२
४९	सद्यस्थितीत महात्मा गांधीच्या स्त्री विषयक विचारांची प्रासंगिकता - डॉ.विठोबा चंदनखेडे, समुद्रपूर, जि.वर्धा. -----	२१६
५०	भारतीय राज्यव्यवस्थेत महिलांचे प्रतिनिधित्व : एक वास्तव - डॉ.विजया राऊत, मोहाडी, जि.भंडारा -----	२२०
५१	भारतातील वेरोजगारीच्या समस्यांचे विश्लेषण व उपाय - डॉ.गजानन सोमकुंवर, खापरखेडा, जि.नागपूर -----	२२६
५२	विवेकानंदांचे भारतदेशा बाबत विचार - डॉ.प्रविण करंजकर, वडनेर, जि.वर्धा -----	२३०

पर्यावरण समस्या आणि भारतीय राजकारण

डॉ. विनोद मातोतराव मुंडे

सहयोगी प्राध्यापक - राज्यशास्त्र विभाग

श्री साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर, ता. हिंगणघाट, जि. वर्धा- ४४२३०७

ईमेल - vinodmunde@gmail.com

सारांश :

आंतरराष्ट्रीय राजकारणामध्ये पर्यावरण हा एक महत्त्वाचा राजकीय घटक म्हणून केंद्रस्थानी आकाराला आला आहे. जागतिक राजकीय अजेंड्यावर केंद्रस्थानी येण्याचे कारण म्हणजे पर्यावरणाचा न्हास हा मानव निर्मित असून पर्यावरणाच्या न्हासामुळे अनेक समस्या जगासमोर उभ्या राहिलेल्या आहेत. जगातील आर्थिक विकास हा पर्यावरणाच्या न्हासावर उभा आहे. त्यामुळे सजीव सृष्टीच्या अस्तित्वाचा प्रश्न निर्माण झाला आहे. मानवाने बुध्दीच्या जोरावर पर्यावरणात हस्तक्षेप करून स्वतःचे हित साधण्यावर भर दिला आहे. पर्यावरणाविषयी सर्वसामान्य जनतेत असलेली अत्यंत कमी जागरूकता व पर्यावरण न्हासाचा आपल्या रोजच्या आयुष्यात काय परिणाम होतो याची पुरेशी जाणीव नसणे या गोष्टींमुळे पर्यावरण हा विषय सर्वसामान्य जनतेत जिव्हाळ्याचा नाही. त्यामुळे अर्थातच याविषयीच्या घडामोडी, धोरणे यांची चर्चा या विषयाच्या गांभीर्याच्या मानाने फारच कमी होताना दिसते. अर्थातच या विषयाला व्यापक जनाधार नाही आणि त्यामुळेच राजकीय आधारही नाही. तसेच आपण स्वीकारलेली विकासांनीती, आपली प्रचंड लोकसंख्या पाहता 'रोजगार' हे आपल्यासमोर कायमच एक मोठे आव्हान आहे. त्यामुळे शेती, खाणकाम, मासेमारी, उद्योग, सेवाक्षेत्र या सगळ्याच गोष्टी आणि त्यांची वाढ अपरिहार्य आहे, ज्यामुळे त्यांमधून सतत रोजगार उपलब्ध होत राहतील. तसेच या उद्योगांमधून निर्माण होणाऱ्या बस्तू आणि सेवांमुळे जीवनमानाचा दर्जाही वाढत राहतो. यामुळे उद्योगांना उत्तेजना देणारी धोरणे आणि त्यातून अधिकाधिक रोजगारनिर्मिती हे आपण स्वीकारलेले धोरण आहे. पण शेती असो किंवा कोणताही उद्योग असो - त्याचा पर्यावरणावर परिणाम होतोच.

बीज संज्ञा :

पर्यावरण प्रदूषण व समस्या, शाश्वत विकास, शासकीय धोरण आणि राजकारण.

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे :

१. पर्यावरण ही संकल्पना समजून घेणे.

२. शासकीय धोरण आणि राजकारण याचा अभ्यास करणे.
३. पर्यावरण समस्या व शाश्वत विकास याविषयावर चर्चा करणे.
४. पर्यावरण न्हासाचा काय परिणाम होतो याचे अध्ययन करणे.

गृहीतके :

१. मानवी वर्तन व राजकारणामुळे पर्यावरणाचा न्हास होत आहे.
२. राजकारण आणि मानवी जीवनशैली मध्ये पर्यावरणपूरकेचा अभाव दिसून येतो.

संशोधनाची पद्धती :

प्रस्तुत संशोधन विषयाच्या अध्ययनासाठी ऐतिहासिक, वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला. संशोधन विषयाचा अभ्यास प्रामुख्याने सुक्ष्म पातळीवर करण्यासाठी दुय्यम स्रोतावर विशेष भर दिला. विविध संदर्भ ग्रंथ, नियत कालिके, मासिके, वृत्तपत्रे, इंटरनेट इत्यादींमधून माहितीचे संकलन करून प्रस्तुत संशोधित पेपर तयार करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना :

पर्यावरणाची व्याख्या करताना आपल्या सभोवतालचा प्रदेश म्हणजे पर्यावरण. ज्याप्रमाणे मानवी शरीरामध्ये कार्य, उत्पादन आणि उपभोग यासारख्या क्रिया घडतात आणि त्या क्रियांद्वारे मानवी कार्य चालते. त्याचप्रमाणे पर्यावरणामध्ये वातावरण, हवा, पाणी, जमिनी पासून उर्जा वाहक, माती आणि वनस्पती, प्राणी आणि परिसंस्था यासारख्या नैसर्गिक संसाधनापर्यंत पसरलेले आहे. भौतिक वातावरण आणि व्यक्ति, व्यक्ति आणि समाज यांच्यातील संबंध बहुगुणित आणि बहुआयामी, गुणात्मक तसेच परिणामात्मक पैलू आहे. नैसर्गिक संसाधनांची उपलब्धता आणि वापर याचा परिणाम विकास प्रक्रियेच्या गतीवर होतो. आर्थिक क्षेत्राच्या दीर्घ पल्ल्याच्या विकासासाठी निरोगी जैविक प्रणाली महत्त्वाची आहे. विशेषतः जगातील गरीब, मागासलेले प्रदेश यातील महत्त्वपूर्ण नैसर्गिक मालमत्तेची अखंडता आणि कार्यक्षमतेची तडजोड वाढत

2023-24

UGC CARE LISTED

ISSN No.2394-5990

संशोधक

• वर्ष : ९१ • डिसेंबर २०२३ • पुरवणी विशेषांक १६

प्रकाशक : इतिहासाचार्य वि.का.राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

AnyScanner

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १६ - डिसेंबर २०२३ (त्रैमासिक)

● शके १९४५ ● वर्ष : ९१ ● पुरवणीअंक : १६

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ.सर्जेराव भामरे
- प्रा.डॉ.मृदुला चर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा.श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्रा.गणेश बेले
- प्रा.डॉ.प्रमोद अलोने
- प्रा.डॉ.किशोरचंद्र रेवतकर

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०
ई-मेल : rajwademandaldhule1@gmail.com
rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

अंक मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-; सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठये, बावधन, पुणे २१.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

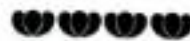
अनुक्रमणिका

१	Building the Future: Transforming Libraries for Sustainability - Dr.Sarika Choudhari, Wadner, Dist.Wardha. -----	५
२	Startup India: Challenges and Opportunities - Prof. Satish Jadhao, Movad, Tal.Narkhed -----	१०
३	Quest for 'Self' : A Study of Taslima Nasreen's French Lover - Dr.Seema Sharma, Bikaner, Rajasthan -----	१५
४	Sita's Resurgence : Unravelling Feminist Perspectives in Modern Ramayana Retellings - 1) Prof. Seema Soni; 2) Dr. Seema Sharma, Bikaner -----	१९
५	E-Learning Initiatives for Rural Women in Maharashtra: A Comprehensive Analysis of Technology, Education, and Social Policy Frameworks - Prof. Shaikh Aveshkharni Shaikh Kabir, Kamptee, Dist.Nagpur -----	२३
६	Implementation of and Challenges faced with respect to Information Literacy Program Organization in University Libraries of Maharashtra - 1) Prof.Shamkumar Gorde, 2) Dr.Harshal Nimbhorkar, Badnera, Amrawati --	२९
७	Understanding Problems of English Language Teaching at Undergraduate Level in Rural Regions and Practical Solutions - Dr.Sharad Vihirkar, Hinganghat, Dist.Wardha -----	३५
८	Jasoda's Perennial Struggle Against Patriarchy, Poverty And Societal Perceptions In Kiran Nagarkar's 'Jasoda'- Dr.Shravan Banasure, Ballapur, Dist.Chandrapur -	३९
९	Identity Crisis of House Elves in Harry Potter Series - Dr. Sneha S. Joshi, Amrawati -----	४२
१०	Fixing Gender Roles Through Violence In The Novel Honour By Elif Shafak - 1)Prof.Sneha Popate, 2)Dr.Yuvraj Meshram, Chandrapur -----	४७
११	Women's Empowerment in Cooperative Enterprises: Bridging the Gender Gap and Cultivating Inclusivity - Prof. Satyalaxmi Shetty, Samudrapur, Dist.Wardha ---	५१
१२	Role Of Library In Modern Society: Future Challenges And Opportunities - Prof. Sunil Narnaware, Movad, Dist.Nagpur -----	५६
१३	Awareness of Gender Equality and Women Rights Among Females - Dr. Sushama Funde, Nagpur -----	६१
१४	Unveiling the digital frontier: Exploring technologies, challenges and future horizons in digital libraries - Dr.Suvarna Parab, Chembur, Mumbai -----	६५
१५	Flesh Trade: The Worst Form Of Gender Exploitation - Dr. Suvarna Mangrulkar, Chandrapur -----	७०
१६	Identity Crisis in Kiran Desai's novel "The Inheritance of Loss - Dr. Swapnil Dahat, Kamptee, Dist.Nagpur -----	७३
१७	Unification related to Foreign Capital as per Globalisation and the Free market Economic (FME) - Dr.Swarnalata Warke, Nagpur -----	७७

- १८ Contribution of Net Banking under Digital Financial Transactions in Indian Economy
- 1)Prof. Shweta Gundawar; 2)Dr.Usha Khandale, Chandrapur ----- ८९
- १९ The Elements of Diaspora in the Poetry of A. K. Ramanujan
- Prof. Swati Mandwane, Ardhapur, Dist.Nanded ----- ८५
- २० GIG Economy In India - Dr.Siddharatha Meshram, Kumptee, Dist.Nagpur --- ८८
- २१ Innovative Techniques: Modernizing The Criminal Justice System And Judicial Practices - 1) Prof.Vaishali Khotele (Shiwatkar); 2)Dr.Pankaj Kakde ----- ९३
- २२ Socio-cultural Implications in Wole Soyinka's Kongi's Harvest
- Dr.M.Venkateshwari, Tiruchirappalli, TaminNadu ----- ९८
- २३ User Satisfaction of Public Library Resources and Services: A Case Study of Public Libraries in Gadchiroli Taluka
- Prof.Umesh Harde, Bramhapuri, Dist.Chandrapur ----- १०२
- २४ Unveiling the Struggles : A Comprehensive Exploration of Women's Challenges in the Literary Works of Vikas Swarup
- Dr.Vaibhav Pimple, Seloo, Dist.Parbhani ----- १०५
- २५ A Study on the Awareness and Attitude of online transactions
- Dr.Vinod Dongarwar, Nagpur ----- १०९
- २६ Role of Librarian in the Changing Society
- 1)Prof.Virendrakumar Barde, Ralegaon, Dist.Yavatmal
2) Prof.Avinash Yete, Konda-Kosra, Dist.Bhandara ----- ११४
- २७ A Study on the Causes and Impact of Unemployment in India
- Dr.Vishal Varma, Latur ----- ११८
- २८ Sylvia Plath's Daddy A Critique of Androcentric Ideology: A Reflection
- Dr.Vishnu Chavan, Koradi, Dist.Nagpur ----- १२३
- २९ The Multifaceted Significance of Patent Classification in the Digital Age
- 1) Prof.Vrushabh Dahake,; 2) Dr.Mahendra Mete, Amrawati ----- १२६
- ३० The AI Revolution in Libraries : Enhancing Access and Services for Knowledge Resource Centers- Prof.Vivek Jagtap, Ghatanji, Dist.Yavatmal ----- १३१
- ३१ Digital India & Its Contribution & Impact on the Economy - A Study
- Dr.Vivek Patil, Anjangaon Surji ----- १३५
- ३२ Plant Nursery Business : A New Way Of Entrepreneurship In Wardha District, Maharashtra - Prof.Vaishali Tadas, Samudrapur, Dist.Wardha ----- १३९
- ३३ ग्रामीण विकासात शिक्षण आणि आरोग्य या सामाजिक सुविधांची भूमिका
- प्रा.उपेंद्र बागुल, उमरेड, जि.नागपूर. ----- १४४
- ३४ आत्मनिर्भर भारत व राष्ट्रीय एकात्मतेच्या दृष्टीने योगशास्त्राची प्रासंगिकता
- डॉ.वसंत निनावे, मोवाड, जि.नागपूर ----- १४९
- ३५ उच्च शिक्षणात (NEP-२०२०) ऑनलाइन आणि डिजिटल शिक्षण: समाज कार्यकर्त्यांचे मूल्यांकन
- डॉ.विजय घुबळे, नरखेड, जि.नागपूर. ----- १५३

- ३६ मराठा आरक्षण : महाराष्ट्राच्या राजकारणातील एक समीक्षा - डॉ. विलास टाले, बुलढाणा ---- १५७
- ३७ कौटुंबिक हिंसाचार, प्रतिबंधक कायदे व उपाययोजना : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन
- डॉ. उल्हास राठोड, कारंजा, जि. वर्धा ----- १६२
- ३८ मराठा आरक्षण : एक चळवळ - डॉ. विनोद गायकवाड, शेगाव, जि. बुलढाणा ----- १६६
- ३९ पर्यावरण समस्या आणि भारतीय राजकारण - डॉ. विनोद मुडे, चडनेर, ता. हिंणघाट, जि. वर्धा. - १७०
- ४० डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषिविषयक विचार
- डॉ. विठ्ठल धिनमिने, चडनेर, ता. हिंणघाट, जि. वर्धा ----- १७५
- ४१ भारतातील ग्रामीण आर्थिक विकासामध्ये गौण वनउपजाचे महत्त्व
- १) प्रा. युवराज जांभुळकर, २) डॉ. एन. जी. उमाटे, भद्रावती, चंद्रपूर ----- १७९
- ४२ जळगाव जिल्ह्यातील अल्पभूधारक शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचा अभ्यास
- डॉ. विनोद नन्नवरे, जळगाव ----- १८३
- ४३ महिलांमधील अंधश्रद्धेचा कुटुंबावर होणारा प्रभाव
- १) प्रा. विरेनकुमार खोत्रागडे, २) डॉ. रणधीर साठे, चंद्रपूर. ----- १९०
- ४४ प्राचीन भारताच्या आर्थिक जिवनातील स्थित्यंतरे (इ.स. पूर्व सहावे शतक)
- डॉ. विशाल दौलतकर, राळेगाव ----- १९४
- ४५ ग्रंथालयातील अभिलेखांचे शत्रू आणि उपाययोजना : एक चिकित्सक अध्ययन
- १) प्रा. विनायक नाकतोडे, २) डॉ. रमणिक लेनगुरे, नागपूर ----- १९८
- ४६ सहकार क्षेत्र आव्हाने आणि उपाय - डॉ. ताई उके, अंजनगाव सुरजी, जि. अमरावती. ----- २०३
- ४७ आधुनिक मराठी समीक्षासिद्धान्त - डॉ. विजय रैवतकर, आरमोरी ----- २०८
- ४८ आधुनिक समाजात महिलांचे योगदान : एक अवलोकन
- डॉ. विठ्ठल चव्हाण, देसाईगंज, जि. गडचिरोली. ----- २१२
- ४९ सद्यस्थितीत महात्मा गांधीच्या स्त्री विषयक विचारांची प्रासंगिकता
- डॉ. विठोबा चंदनखेडे, समुद्रपूर, जि. वर्धा. ----- २१६
- ५० भारतीय राज्यव्यवस्थेत महिलांचे प्रतिनिधीत्व : एक वास्तव
- डॉ. विजया राऊत, मोहाडी, जि. भंडारा ----- २२०
- ५१ भारतातील बेरोजगारीच्या समस्यांचे विश्लेषण व उपाय
- डॉ. गजानन सोमकुंवर, खापरखेडा, जि. नागपूर ----- २२६
- ५२ विवेकानंदांचे भारतदेशा बाबत विचार - डॉ. प्रविण करंजकर, चडनेर, जि. वर्धा ----- २३०

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषिविषयक विचार

डॉ. विठ्ठल मा. घिनमिने

सहयोगी प्राध्यापक अर्थशास्त्र

श्री साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, यडणे, जि.वर्धा.

ईमेल : vghinmine1980gmail.com, मो.नं.९६८९६४२४४९

गोपवारा :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषिविषयक विचार हे भारताच्या शेती समस्येवरील उपाययोजना संबंधी असल्याचे दिसून येते. शेती समस्या बाबतचा त्यांचा सुरुवातीच्या काळातील दृष्टिकोन अर्थशासनाच्या दृष्टिकोनातून मांडलेला होता. त्यांच्या लेखनात शेती क्षेत्रात असलेले अतिरिक्त मनुष्यबळ, रोजगार, भांडवल, यंत्रसामग्रीचा तुटवडा आणि त्यांचा परिणाम म्हणून शेती क्षेत्रात कमी उत्पादकता अतिरिक्त बेरोजगारी त्यामुळे आर्थिक विकास साध्य करण्याकरिता निर्माण होणाऱ्या अडचणी आणि अडचणीवर मात करण्यासाठी औद्योगीकरणाचा वेगाने विस्तार करून शेती क्षेत्रातील अतिरिक्त मनुष्यबळ औद्योगिक क्षेत्रात सामावून घेण्याचा उपाय त्यांनी सुचविला. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी औद्योगिककरणाच्या प्रतिपादनाची दुसरी महत्वाची बाजू म्हणजे जातिव्यवस्था तसेच अस्पृश्यतेची होती. शहरी भागापेक्षा ग्रामीण भागामध्ये जातिव्यवस्था आणि अस्पृश्यता अधिक खोलवर रुजलेली होती त्यामुळे हा अस्पृश्य समाज आर्थिक दृष्ट्या मागासलेला तसेच परावलंबी होता. भारतातील औद्योगीकरण वेगाने झाल्यास उपजीविकेचे पर्याय साधन उपलब्ध होऊन अस्पृश्य समाजाला शहरात वास्तव्य करण्याची संधी अधिक प्राप्त होईल म्हणूनच औद्योगीकरण हा शेती समस्येवर खात्रीलायक उपाय आहे असे त्यांना वाटत होते. अर्थात हा उपाय खात्रीलायक असला तरी त्वरित घडून येण्याची शक्यता नसल्यामुळे शेती समस्या वर उपाय म्हणून डॉ.आंबेडकर यांनी सहकारी शेतीचा मार्ग सुचविला होता. त्यांच्या मते विखुरलेल्या व लहान धारण क्षेत्र समस्या सहकारी शेतीमुळे सोडवता येईल. शासकीय समाजवादाचा डॉ.आंबेडकर यांनी केलेल्या पुरस्कार हा त्यांच्या स्वतंत्र भारताच्या एकूणच सामाजिक व आर्थिक पुनर्रचनेबाबतच्या भूमिकेचा अंतिम शेवटचा टप्पा होता. औद्योगीकरण व सहकारी शेती यापेक्षा सामूहिक शेती हा दलित अस्पृश्याला न्याय देण्याचा अधिक व्यापक व परिणामकारक उपाय याबद्दल डॉ. आंबेडकरांच्या मनात शंका नव्हती अशाप्रकारे भारताच्या शेती विकासात

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे असे म्हणावे लागतील. त्यांनी मांडलेल्या भारतातील शेतीच्या प्रश्नावर वर्तमान काळात सुद्धा विचार करण्याची आवश्यकता आहेत.

त्रिज शब्द :

शासकीय समाजवाद, किफायतशीर धारणक्षेत्र, उपविभाजन, अपखंडण.

प्रस्तावना :

भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार, थोर विचारवंत आणि दलित साहित्याचे प्रेरणास्रोत डॉ.भीमराव रामजी आंबेडकर हे भारतातील महान व्यक्ती पैकी एक होते. समाजशास्त्र राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र आणि मानववंश शास्त्र अशा अनेक शास्त्रामध्ये तसेच समाजकारण, धर्मकारण, राजकारण आणि पत्रकारिता अशा विविध क्षेत्रांमध्ये डॉ.आंबेडकरांनी बहुमोल कामगिरी केलेली असली तरी ते मूलतः अर्थतज्ञ होते. अर्थशास्त्र विषयामध्ये विदेशातून पदवी घेणारे ते पहिले भारतीय व्यक्ती होते. अमेरिकेच्या कोलंबिया विद्यापीठात १९१५ मध्ये एम.ए. अर्थशास्त्र ही पदवी त्यांनी प्राप्त केली. त्यासाठी त्यांना प्रसिद्ध अर्थशास्त्रज्ञ प्रोफेसर सेलीगमन यांचे मार्गदर्शन लाभले. या पदवीला त्यांनी 'अँडमिडमिनिस्ट्रेशन अँड फायनान्स ऑफ दि ईस्ट इंडिया कंपनी' हा शोध ग्रंथ लिहिला. सन १९२३ मध्ये 'दि प्रॉब्लेम ऑफ रुपी : इट्स ओरिजीन अँड सोल्युशन' हा ग्रंथ प्रकाशित केला आणि सन १९२५ मध्ये 'इन्वोल्युशन ऑफ प्रोव्हिन्शियल फायनान्स अँड सोल्युशन' असे तीन अर्थशास्त्रीय ग्रंथ त्यांनी लिहिले. अर्थशास्त्राच्या अभ्यासासाठी इतकी कुशाग्र व चिकित्सक बुद्धी असूनही डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर अर्थशास्त्राकडून विधी, राजकारण, समाजकारण या बाबीकडे वळल्यामुळे अर्थशास्त्रीय बाजू विकसित करायला त्यांना वेळ मिळाला नाही. साहजिकच एक कायदेपंडित, घटनातज्ञ आणि समाज सुधारक म्हणून जेवढी मान्यता त्यांना मिळाली तेवढी मान्यता त्यांच्यामधील अर्थशास्त्रज्ञांला मिळाली नाही. अर्थशास्त्राचे लिखाण करताना त्यांनी देशातील आर्थिक प्रश्नांबरोबरच भारतातील शेती विषयक प्रश्न तसेच शेती

(१५)

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक २३ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

● शके १९४५ ● वर्ष : ९९ ● पुरवणीअंक : २३

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक वैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्य डॉ. उत्तम पारेकर
- डॉ. विठ्ठल घिनमीने
- डॉ. नितेश तेलहांडे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७१, ९४०४५७७०२०
ई-मेल : rajwademandaldhule1@gmail.com
rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

अंक मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-; सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठये, बावधन, पुणे २१.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

१	Feminist Criticism and Approaches to Literature - Dr.Savita Thakare, Amravati	४
२	Analysing Gender Discrimination in Indian Society: Mahashweta - 1) Prof. Semran Kapoor, 2) Dr.S. G. Kannake, Chandrapur	८
३	The Worthless Struggle of Human Existence in Arun Joshi's 'The City and the River' - Dr.Shaikh Quadeer Nawab, Latur	२२
४	Rereading Postmodernism in Shashi Tharoor's 'Show Business' - Dr.Sharad Vihirkar, Hinganghat, Dist. Wardha	१४
५	Representing Culture through Language: Jerry Pinto's Linguistic Strategies for Cultural Representation - 1) Dr. Uttam Sonkamble; 2) Prof. Shital Aher, Nasik	१८
६	Assess The Self-Control Among Players Of Indoor And Outdoor Games - Dr.Gosavi Shubhangi, Nasik	२३
७	Methods Of Teaching English Vocabulary - Dr.Sobal Rose G. Veliannur, Umred, Dist. Nagpur	२८
८	In search of freedom: From Satyabati to Bakul via Subarnalata - Dr.Suchitra Banerjee, Kolkata	३२
९	Feministic Sensibility In Indian Women Writings In English - Dr.Sumedh Ahate, Amravati	३६
१०	Chetan Bhagat As a Novelist of Contemporary Indian English Literature - 1) Prof. Sumit Namewar; 2) Dr.Sanjay Shende, Rajura	३९
११	The Feminist Sensibility in Chimamanda Adichie's Americanah - Dr.Swapnil Bhagat, Amgaon	४३
१२	Expatriate Sensibility in V. S. Naipaul's The Enigma of Arrival - Dr.Swati Medanwad, Ardhapur, Dist.Nanded	४६
१३	Conflict Between Convention and Modernity in Nayantara Sahgal's This Time of Morning - 1) Prof.T.Ananda Kumar, 2) Dr. T.M.S. Maideen, Madurai, TN	४९
१४	The Interplay Of Myth And Reality In The Construction Of Chandala And Namashudra Identity In Bangla Dalit Literature With Special Reference To Manoranjan Byapari's Autobiography 'Interrogating My Chandal's Life' -1)Prof. Tufan Awatale, Brahmapuri, 2)Dr.Nikita Mishra, Nagbhid, Chandrapur	५३
१५	Enhancing Reading Habits for Academic Career: Digital Reading Habits of Teachers: A Study - Dr.Ujjwala Sadaphal, Wardha	५७
१६	Impact of Superstitions and Rituals on the Psyche of Sports Personnel - Dr.V. Parvathi Meena, Tiruchirappalli, TN	६१
१७	Unveiling Shadows: Exploring Mythical Realms and Feminine Empowerment in Sukanya Venkatraghavan's 'Dark Things' - Dr.Vaibhao Pimpale, Seloo, Dist.Parbhani	६३

- १८ The impact of Mental Health on the Performance of Cricketers in ICC Men's Cricket World Cup 2023 - Dr.Shirsak Ghosh, Serampore ----- ६७
- १९ The Impact Of Zaidiboli Dialect On The Literature Of Rashtrasant Tukdoji Maharaj. - Dr.Shravan Banasure, Ballarpur, Dist.Chandrapur ----- ७९
- २० The Inheritance of Loss by Kiran Desai: An Objective Representation of GNLF Movement - Dr.Vijay Bhange, Amravati ----- ७५
- २१ Importance of yoga in human life in present times - Dr.Vikrant Wankhade, Amravati ----- ७९
- २२ Gender Equality and Women's Rights (With reference to crime against women and Children) - 1)Prof.Yamini Mohod; 2) Dr.Abhay Bhutle, Chandrapur ----- ८२
- २३ आदिवासी विकासाच्या वास्तवाचा शोध : आव्हाने, दृष्टीकोन आणि धोरण - १)प्रा.संतोष कावरे; २) डॉ.ज्ञानेश्वर म्हशाखेत्री, आरमोरी, जि.गडचिरोली. ----- ८७
- २४ स्त्री सक्षमीकरण आणि लिंगभाव समानते संदर्भात डॉ.आंबेडकरांचे योगदान - डॉ.संतोष यादव, पुलगाव, जि.वर्धा ----- ९०
- २५ टिश्यू पेपर कादंबरीत प्रकटणाऱ्या स्त्रियांच्या समस्या - १) प्रा. सतिष डांगरे, २) डॉ.धनराज खानोरकर, ब्रह्मपुरी, जि.चंद्रपूर ----- ९४
- २६ वारकरी संत साहित्यातील मानवतावाद - डॉ.श्रीकांत पानघाटे, जिवती, जि.चंद्रपूर. ----- ९८
- २७ ग्रामीण विकास व वर्तमान अर्थव्यवस्था - एक आर्थिक दृष्टी - डॉ.श्रीकृष्ण बोडे, हिंणघाट, जि.वर्धा ----- १०२
- २८ भारतीय निवडणूकीत स्वीप पध्दतीचा उदय व विकास - प्रा. सोहम सामृतवार, यवतमाळ. ----- १०६
- २९ आधुनिक शेती विकासाचा सेंद्रिय शेती आणि रासायनिक शेतीवर होणारा परिणाम - १)प्रा.सूरज पोपटकर, नागपूर; २)डॉ.विठ्ठल धिनमिने, वडनेर, ता.हिंणघाट, जि.वर्धा. ----- १११
- ३० नैसर्गिक साधन संपत्ती व लोकसंख्या वाढ यातील संबंध - डॉ.वैशाली बिजवे, अमरावती ----- ११५
- ३१ आधुनिक युगातील खेळाडूंचे मनोवैज्ञानिक प्रभाव-एक दृष्टी - डॉ.वसंत निनावे, मोवाड, जि.नागपूर ----- ११९
- ३२ लिंग समानता : साक्षरता आणि महिला सक्षमीकरण - डॉ.विजयता विटनणकर, वर्धा ----- १२३
- ३३ ब्रिटीश राजवटीचा भारतीय कृषीव्यवस्थेवरील प्रभाव इ. स. १७५७ ते १९४७ - डॉ.विशाल दौलतकर, राळेगाव, जि.यवतमाळ. ----- १२७
- ३४ शाश्वत विकास आणि भारतातील हवामान बदल - डॉ.विठ्ठल धिनमिने, वडनेर, ता.हिंणघाट. जि.वर्धा ----- १३२
- ३५ ग्रामीण विकास और प्रचलित भारतीय आर्थिक नीति पर एक विश्लेषणात्मक अध्ययन - डॉ.वनश्री मेहता, जबलपूर ----- १३६

शाश्वत विकास आणि भारतातील हवामान बदल

डॉ. विठ्ठल माणिकराव घिनमिने

सहयोगी प्राध्यापक अर्थशास्त्र

श्री साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडणे, जि. वर्धा
Email : vghinmine1980@gmail.com; Mo.No.9689642449

सारांश :

जागतिक स्तरावरील सर्वेक्षणात असे स्पष्टपणे नमूद करण्यात आले आहेत की केवळ भारतच नव्हे तर संपूर्ण लोक टिकाऊ क्षमता विकास आणि हवामान बदल याबाबतील चिंताग्रस्त आहे. सन २०१० पासून जगात नैसर्गिक आपत्ती आणि व्हाईट हवामानाच्या घटनांमध्ये वाढ झालेली आहे. भारताने देशातील गरिबी आणि भूक या समस्ये सोबतच स्वच्छ हवा, पाणी व उर्जेच्या उपलब्धतेवर मोठ्या प्रमाणात समस्येचा सामना करावा लागतो आहे. आता तर भारताच्या धोरणामध्ये हवामान आणि पर्यावरणाशी संबंधित समस्येशी भर पडली आहे. जागतिक हवामान धोक्याच्या निर्देशांक (G.C.R.I.-२०१८)च्या नुसार भारत जगातील सहा सवेदनशील देशांपैकी एक आहे. देशातील जे प्रदेश हवामान बदलाच्या दृष्टीने सवेदनशील आहेत. तेथील लोकसंख्येचे गरीबीचे प्रमाण अधिक आहे. तेथील रोजगार देखील सवेदनशील आहे. अशा परिस्थितीत हवामान बदल भारतातील जीवनमानाच्या निगडीत अनेक समस्या निर्माण करू शकतात.

हवामान बदलाच्या परिणाम त्यांच्याशी निगडीत सवेदनशीलतेची पातळी आणि तेथील लोकसंख्येच्या अनुकूल शक्तीवर अवलंबून असेल. भारताच्या निरंतर विकास आणि हवामान बदलाशी निगडीत उचललेल्या अनेक सकारात्मक परिणाम दिसून आले असून या कार्यासाठी वित्त व्यवस्थापन करणे देशापुढील मोठे आव्हान होते तरी देखील धोरण निर्मिती प्रक्रियेत हवामान बदलाला एक महत्त्वपूर्ण घात्रक मानले गेले आहे. म्हणूनच राष्ट्रपिता महात्मा गांधीजींनी म्हटले होते कि पृथ्वी आपल्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी आपल्याला खूप काहीतरी देत असतात परंतु प्रत्येक माणसाच्या लोभासाठी काही नाही. मानव जातीने केवळ आपल्या वर्तमानातील गरजाच नव्हे तर त्या भागविण्याच्या पद्धतीवर देखील आत्मविश्लेषण करणे आवश्यक आहे. व्यतिरिक्त आपल्याला 'गरजा' आणि 'इच्छा' यामधील फरक समजणे गरजेचे सुद्धा आहे. मानव जातीला जिवंत रहायचे असेल तर त्या वर्तणुकीमुळे निसर्गावर होणाऱ्या दुष्परिणामाच्या बाबतीत जागृत रहावे लागेल. भारताने टिकाऊ

विकासासाठी केंद्रस्थानी ठेवून बारावी पंचवार्षिक योजना सुरू केली होती. याशिवाय टिकाऊ विकासासाठी घ्येय मानून देशातील इतर धोरणे राबविण्यात आली. या धोरणाच्या निश्चितीमुळे भारतात आणि जगामध्ये असा संकेत निर्माण झाला की भारत टिकाऊ क्षमता विकासाच्या सामाजिक, आर्थिक आणि पर्यावरणीय अशा तिन्ही आयामाप्रति समान स्वरूपात प्रतिबद्ध आहे.

बीज शब्द :

जैव विविधता, सममुल्य, विशेष आर्थिक क्षेत्र, अक्षय उर्जा, किमान सुविधा, असुरक्षिततेची जोखीम.

प्रस्तावना :

वर्तमान काळात आंतरराष्ट्रीय विकास परिषदा व इतर कार्यक्रमांमध्ये 'शाश्वत विकास' ही संकल्पना एक सर्वात महत्त्वाचा राजकीय शब्दप्रयोग बनला आहे. ही एक बहु-आयामी संकल्पना असून तिला 'चिरकालीन विकास' 'टिकाऊ विकास' असे ही संबोधले जाते. शाश्वत विकास या संकल्पनेचा उगम १९६०च्या दशकात झाला असून घटत असलेली जागतिक नैसर्गिक संसाधने आणि त्यामुळे मंदावणाऱ्या आर्थिक विकासाची भीती या मधूनच निर्माण झाली. जागतिक उत्पादन व्यवस्थेवर नियंत्रण असलेल्या मुठभर देशांनी घडवून आणलेल्या पृथ्वीच्या मूल्यवान व मर्यादित संसाधनाच्या गैरवापराच्या परिणाम स्वरूप ही संकल्पना हळूहळू विकसित होत गेली. सर्व प्रकारचा आर्थिक विकास हा नैसर्गिक संसाधनाच्या वापरावर अवलंबून असतो. मात्र नैसर्गिक संसाधने नेहमी मर्यादित असतात. त्यामुळे ती नेहमी संपण्याचा धोका असतो. असे झाल्यास भविष्यकालीन विकासाची गती मंदावण्याचा धोका असतो. तसेच उत्पादन प्रक्रिया दरम्यान पर्यावरणाची हानी होत असते. प्रदूषित पर्यावरणामुळे विकासाच्या गतीला खेळ बसण्याचा धोका असतो. म्हणजे संसाधनाचा अविवेकी वापर करणारा व पर्यावरणाची हानी करणारा विकास भविष्यासाठी अशाश्वत असतो. त्यामुळे वर्तमानातील विकास हा भविष्यकालीन विकासाची शाश्वती आज सो निश्चित करणार असावा.

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक २२ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

● शके १९४५ ● वर्ष : ९१ ● पुरवणीअंक : २२

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ.सर्जेराव भामरे
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बेसाणे
- प्रा.डॉ.मृदुला वर्मा
- प्रा.श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्य डॉ. उत्तम पारेकर
- डॉ. विठ्ठल चिनमीने
- डॉ. नितेश तेलहांडे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०
ई-मेल : rajwademandaldhule1@gmail.com
rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

अंक मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-; सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठये, बावधन, पुणे २१.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

- १८ Role of NABARD in Agriculture and Rural Development of Chandrapur District in 2019-2023 - 1) Prof Rupeshkumar Raut, 2) Dr. Sharyu Potnurwar, Chandrapur -- ७३
- १९ भारतीय किसान मजदूर आंदोलन : कांशीरामांची भूमिका - डॉ. नरेश कवाडे, वर्धा, ----- ७८
- २० महाराष्ट्रातील निवडक कलावंतांचे नाट्य संगीतातील योगदान - डॉ. निकिता निर्मळ, वर्धा ----- ८३
- २१ मानवी विकास निर्देशांक : विशेष संदर्भ गडचिरोली जिल्हा
- १) प्रा. निशिकांत बुल्ले; २) डॉ. राजू आदे, ब्रह्मपुरी, चंद्रपूर ----- ८६
- २२ भारतीय लोकशाही राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण - डॉ. पद्माकर दारोंडे, पुलगाव ----- ९४
- २३ डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचे दलित चळवळीतील योगदानाचे ऐतिहासिक अध्ययन
- डॉ. पंकज मून, वडनेर, ता. हििंगणघाट, जि. वर्धा. ----- ९८
- २४ भारताच्या विदेशी व्यापाराचा अभ्यास - डॉ. परमेश्वर मिसाळ, भोकरदन, जि. जालना ----- १०३
- २५ स्त्री-पुरुष समानता आणि भारतातील महिला सक्षमीकरण - प्रा. पवन महंत, नरखेड, जि. नागपूर - ११०
- २६ ग्रामीण भागातील कुपोषण आणि आरोग्य स्थिती: एक समाजशास्त्रीय सर्व्हेक्षण
- डॉ. प्रदीप गजभिसे, मोवाड, ता. नरखेड, जि. नागपूर. ----- ११५
- २७ यशवंत मनोहर यांच्या कवितेतील सामाजिक जाणिवा - डॉ. प्रमोद नारायणे, वर्धा ----- ११९
- ✓ २८ संत तुकाराम की हिंदी रचना : हिंदुस्थानी पदे ✓
- डॉ. प्रविण कारंजकर, वडनेर, ता. हििंगणघाट, जि. वर्धा. ----- १२३ ✓
- २९ वर्धा जिल्ह्यातील प्राथमिक शिक्षणावर झालेल्या सार्वजनिक खर्च प्रवृत्तीचे अध्ययन
- १) प्रा. संदिप चव्हाण, वर्धा २) डॉ. समीर माहोरे, नागपूर ----- १३०
- ३० राष्ट्रसंत का राष्ट्रधर्म - डॉ. संजय धोटे, वर्धा ----- १३६
- ३१ Forging Identity: Goblins in the Wizarding World - Alienation and the Quest for Self-Discovery - Dr. S. S. Joshi, Amravati ----- १४०
- ३२ Humanity in Asif Currimbhoy's Plays
- 1) Prof. S. Sathish, 2) Dr. T.M.S. Maideen, Madurai, Tamilnadu ----- १४४
- ३३ Exploring Women's Pursuit of Identity and Enlightenment in the Novels of Ruth Praver Jhabvala - Dr. Samshad Sheikh, Tirora ----- १४८
- ३४ Maya, A Rebel Against Tradition in Jaishree Misra's 'Afterwards'
- Prof. Sangeeta Kulkarni, Amravati ----- १५२
- ३५ Technologies And Trends In Physical Education And Sports: Development In Skills And Performance Of Players - Dr. Sangita Deshmukh, Amravati ----- १५५
- ३६ Cultural Alienation in Anita Desai's Baumgartner's Bombay
- Dr. Sanjay Diwekar, Wadner, Tal. Hinganghat, Dist. Wardha ----- १५९
- ३७ Problem of Adjustment Leading to Alienation in Anita Desai's Bye-Bye Blackbird
- Dr. Sanjay Tawade, Amgaon, Dist. Gondia ----- १६२
- ३८ Feminine Sensibility in the novels of Anita Desai
- Dr. Santosh Hotchandani, Gondia ----- १६६

संत तुकाराम की हिंदी रचना : हिंदुस्थानी पदे

डॉ. प्रवीण कारंजकर

श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर

Email : pkarnjkar@rediffmail.com; Mob.9765623234

शोध सार :

महाराष्ट्र के मराठी भाषिक संत तुकाराम महाराज ने अपनी तिर्थयात्रा के समय हिंदी रचनाये भी की थी। इन हिंदी रचना ओ मे 'हिंदुस्थानी पदे' और 'दोहरे' रचना समाविष्ट है। ये हिंदुस्थानी पदो की संख्या उन्नीस है। दोहरी की संख्या तीस है। इन हिंदी रचनाओ मे राम भक्ती, कृष्ण भक्ती, विष्णुभक्ती व्यवहारिक उपदेश, संसार की क्षणभंगुरता ऐसे विषय आते है। मराठी भाषिक होकर भी तुकाराम नें जो हिंदी रचना की है उनके कुछ कुछ जगह मराठी शब्दो का भी उपयोग किया गया है।

उनकी रचना शैली पर संत कबीर का प्रभाव दिखाई देता है। दन्होने उपनिषद, गीता, ज्ञानेश्वरी, पुराण ग्रंथो का अध्ययन किया था। उसका भी प्रभाव उनकी रचना मे दिखाई देता है। संत तुलसीदास की रचना का अध्ययन करने के कारण उनके मन मे विठ्ठल देवता के साथ साथ प्रभु श्रीराम की भक्ती उत्पन्न हो गयी ऐसा तर्क कीया जा सकता है इसी लीये उनकी हिंदी रचना ने श्रीराम का नाम, गुण वर्णन उनके बार आते हुये दिखाई देता है।

किसी मराठी संत ने हिंदी मे ज्यादा नही लिखा है संत नामदेव, संत एकनाथ के बाद मराठी भाषिक होकर भी हिंदी मे लिखने वाने बारकरी संतो की श्रेणी मे संत तुकाराम महाराज का नाम आता है। उनकी सह हिंदी रचना उनके विचारो की व्यापकता ओर वाणी की मिठास हमे परिचित कराती है।

प्रस्तावणा :

महाराष्ट्र के प्रसिद्ध संत तुकाराम महाराज ने मराठी के साथ साथ हिंदी मे भी दोहरे और पद लिखे थे उनकी अभंग गाथा मे ४२३ से ४४२ तक करीब उन्नीस पद रचनाए हिंदी भाषा मे मिलती है। दोहरे नामक रचना मे ३० तक रचनाए हिंदी भाषा में है।

"मराठी सहित्य मे अपना स्वतंत्र स्थान रखने वाले संत तुकाराम महाराज का जन्म वर्ष १५९८"(१) मे महाराष्ट्र के पुणा शहर के पास देहू गाँव मे हुआ था। उनको अधिक आयु प्राप्त नही हुये। उनका समाधी वर्ष १६४९ (२) माना

जाता है। संपन्न परिवार मे जन्मे संत तुकाराम ने जीवन मे संकट, आपदा, अकाल जैसी कडीन परिस्थिती या का सामना किया। इन्ही संकटो मे उनकी पत्नी, माता, पिता का देहावसान हो गया था। जिवन की क्षणभंगुरता देखकर उनका मन संसार से उब गया और उन्होने आध्यात्मिक मार्ग का अनुसरण कीया। इस पथ पर चलते हुये उनका 'बाबाजी चैतन्य' (३) नामक गुरु प्राप्त हुये। उन्होने ज्ञानेश्वरी, भागवत, गीता, पुराण आदि ग्रंथो के साथ साथ 'संत तुलसीदास, संत कबीर' (४) की रचना ओ का भी अध्ययन किया। इसी कारण उनकी मराठी रचना मे उनके अध्ययन का प्रभाव दिखाई देता है।

उनकी हिंदी रचनाओमे राम भक्ती है। कृष्ण और विष्णु की भक्ती है। व्यावहारिक उपदेश है। मराठी भाषिक होते कारण उनकी हिंदी रचनाओ मे कुछ कुछ जगह मराठी शब्दो का भी उपयोग उन्होने किया है। कबीर के दोहो का प्रभाव उनका दोहरे नामक रचना पर स्पष्ट दिखाई देता है। राम भक्ती का कारण उन्होने पढी हुयी 'रामचरित मानस' भी हो सकती है। उनकी हिंदी रचना मे भावभक्ती का प्रभाव अधिक दिखाई देता है। उनकी उनकी रचनाए छोटी छोटी है और उनके नाम भक्ती, गुणवर्णन, मुक्ती की आशा, संसार की दुखदायकता दिखाई देती है।

शब्द सुची :

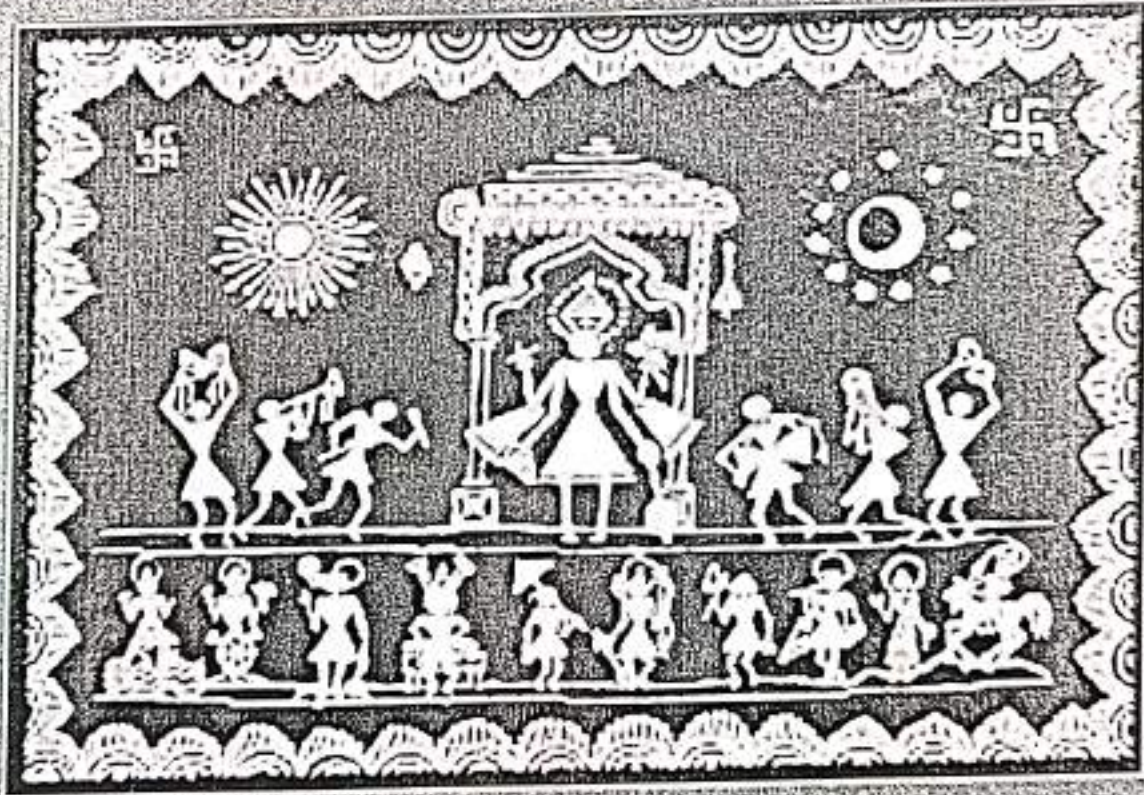
१) पुत - पुत्र	६) गोवलीया - धिरजाना
२) रांड - विधवा स्त्री	७) छोर - छोडना, त्याग करणा
३) मथुरा वाणी - मीठी वाणी	८) पैजार - चप्पल
४) ठाकूर - भगवान	९) लोक - लोग, जनता
५) पनाये - वस्त्र धारण करणा	१०) झोपरी - झोपडी
- सुलभ हिंदी रचना शैली -

तुकाराम महाराज की दोहोरे नामक रचना संत कबीर स्मरण कराती है। कबीर जीने जो विचार छोटी छोटी रचना ओ प्रस्तुत किया था वही विचार संत तुकारामने अपने दोहरे नामक रचना मे प्रस्तुत कीया है। विचार और शैली की दृष्टी से यह रचनाए महत्वपूर्ण है। सुलभता, प्रासादीकता और रसमयता कैसी है यह बताते हुये चो कहते है।

UDC 92.01.01
ISSN No. 2454-5310

संशोधक

• वर्ष : ९१ • मार्च २०२३ • पुरवणी अंक २१

इतिहासाचार्य वि. का.राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक २१ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

● शके १९४५ ● वर्ष : ९१ ● पुरवणीअंक : २१

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ.सर्जेराव भामरे
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक वैसाणे
- प्रा.डॉ.मृदुला वर्मा
- प्रा.श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्य डॉ. उत्तम पारेकर
- डॉ. विठ्ठल धिनीने
- डॉ. नितेश तेलहांडे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७१, ९४०४५७७०२०
ई-मेल : rajwademandaldhule1@gmail.com
rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

अंक मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-; सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठये, बावघन, पुणे २१.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

Shri Saibaba Arts College
Wadgaon Library
Acc. No. 02
Class No.
Date 1-05-23

१७	अमरावती जिल्हातील लिंगगुणोत्तराचा अभ्यास २००१-२०११ - डॉ.अंबरीष काळीकर, अमरावी -----	६७
१८	किशोरावस्थेतील समस्या व पालकांची भूमिका: एक अध्ययन - प्रो.आरती देशमुख, वडनेर, ता.हिंणघाट, जि.वर्धा -----	७४
१९	संत ज्ञानेश्वरांच्या साहित्यातील मानवतावाद - प्रा.आसाराम बावनकुळे, वडगाव, जि.चंद्रपूर -----	७८
२०	चंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या साहित्यातील समाजभिमुखता व मानवता - डॉ.अशोक भक्ते, मोवाड, ता.नरखेड, जि.नागपूर -----	८२
२१	चंद्रपूर जिल्ह्यातील पंचायत समित्यांच्या विकास आराखड्याचे मूल्यमापन - १)प्रा.अतुल अंबादे, २) डॉ. एल. एच. नदेश्वर, ब्रहापुरी, जि.चंद्रपूर -----	८७
२२	भारतातील बेरोजगारीची समस्या व शासनाच्या योजना - डॉ.बबिता थूल, नागपूर -----	९२
२३	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील क्रांतिकारी चळवळ आणि स्त्रियांचा सहभाग- प्रा.चित्रा लेले, मुंबई -	९६
२४	लिंगभाव समानतेच्या पार्श्वभूमीवर गांधी आश्रम झोपडपट्टीतील स्त्रीपुरुषांचे कौटुंबिक व्यावहारिक संबंधांचे तौलनिक अध्ययन - डॉ. दया पांडे, अमरावती -----	१००
२५	मनोरंजन माध्यमे आणि महिलांची स्थिती - डॉ.देवमन उंबरकर, रोहणा. -----	१०४
२६	बेरोजगारी : भारतातील लोकशाही समोरील एक आव्हान - १) डॉ.दीपक राऊत, दहीहंडा, जि.अकोला; २)डॉ.प्रसाद विघे, अमरावती. -----	१०८
२७	दीनमित्रकार मुकुंदराव पाटील यांचा राष्ट्रवाद - प्रा.एकनाथ मुक्कुटे, वर्धा -----	११२
२८	भारतातील बेरोजगारीची समस्या आणि शासकीय धोरणे - डॉ.गजानन रहाटे, यवतमाळ. -----	११७
२९	डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचे कृषी क्षेत्रातील योगदान - डॉ.गणेश बहादे, वडनेर, ता.हिंणघाट, जि.वर्धा. -----	१२१
३०	चंद्रपूर जिल्ह्यातील आदिवासी जमातीचे सामाजिक आणि सांस्कृतिक परिवर्तन - प्रा.गंगाधर लांडगे, जिवती, जि.चंद्रपूर -----	१२५
३१	भारतातील बेरोजगारी : एक ज्वलंत समस्या - डॉ.गायत्री चवाळे, डॉ.संग्राम रघुवंशी, अमरावती -----	१२९
३२	महाराष्ट्रातील महत्त्वपूर्ण शैक्षणिक अधिनियम (उच्च शिक्षणाच्या विशेष संदर्भात) - प्रा.गोपाल सामृतवार, वडगाव, जि.यवतमाळ -----	१३५
३३	भारतातील बेरोजगारीची समस्या व शासकीय धोरण - डॉ.हरिश बावनगडे, नागपूर. -----	१४१
३४	हिंदी उपन्यास के संदर्भ में इक्कीसवीं सदी का सामाजिक, आर्थिक एवं राजकीय परिदृश्य - प्रा.कमलाकर नवघरे, हिंणघाट -----	१४६
३५	धर्म आणि जात भारतीय राजकारणातील एक प्रवाह - डॉ.लक्ष्मण शिराळे, बुलढाणा -----	१४९
३६	Wireless-fidelity Technology : An Overview- Dr.Kishor Dhumne, Pulgaon ---	१५३
३७	Exploring Alienation through a Feminist Lens: Unveiling the Intersection of Identity and Power in Arundhati Roy's The God of Small Things - Dr.Leena Phate, Wadi, Dist.Nagpur -----	१५७
३८	Impact of Malnutrition on Women and Child Health and Socioeconomic Development - Dr.Lokesh Nandeshwar, Wardha -----	१६१

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचे कृषी क्षेत्रातील योगदान

प्रा. डॉ. गणेश नत्युजी बहादे

सहयोगी प्राध्यापक तथा समाजशास्त्र विभाग प्रमुख

श्री साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडणे, ता. हिंणघाट, जि. वर्धा.

ईमेल - ganeshbahade94@gmail.com

गोपवारा :

शेती व शेतकरी हा भारत देशाचा कणा आहे. आजही जवळपास ७० टक्के लोक शेती व शेतीशी निगडित व्यवसाय करून आपला उदरनिर्वाह करतात. तसेच भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा हा शेती व्यवसाय आहे. कारण भारतीय अर्थव्यवस्थेची प्रगती शेतीच्या विकासावर अवलंबून आहे. आजही राष्ट्रीय उत्पन्नातील १७ टक्केपेक्षा जास्त वाटा शेती उत्पादनांचा असून लोकसंख्येच्या बाबतीत जगामध्ये प्रथम क्रमांक असलेल्या भारतातील लोकांना रोजगार पुरविण्याचे प्रमाण ५८ टक्के शेती क्षेत्राचे आहे. अर्थव्यवस्थेतील शेतीचे हे महत्त्व लक्षात घेता देशाच्या विकासाकरिता शेतीची उत्पादकता वाढविणे आवश्यक आहे. परंतु दुर्दैवाने जगातील इतर देशांच्या तुलनेत भारतीय शेतीची उत्पादकता फारच कमी आहे.

प्रस्तुत संशोधन पेपरमध्ये डॉ.पंजाबराव देशमुख यांचा कृषी क्षेत्रातील योगदानाचा अभ्यास व स्वतंत्र भारताचे पहिले कृषी मंत्री असताना त्यांनी केलेल्या महत्त्वपूर्ण कार्यांवर प्रकाश टाकण्यात आला आहे.

विजशब्द :

कृषी, शेतकरी संघ, भारत कृषक समाज, सहकारी पतपेढी, विकास.

प्रस्तावना :

एखाद्या व्यक्तिमत्त्वास काळ घडवितो तर काही व्यक्तिमत्त्व अशी असलात जी काळालाच पडवीतात. अशाच काही व्यक्तिमत्त्वांपैकी एक म्हणजे डॉ.पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख होय. भाऊसाहेब देशमुख यांचा जन्म शेतकरी कुटुंबात झाला होता. त्यामुळे कर्जबाजारी शेतकरी कसा असतो आणि कसा जगतो याबाबतीत त्यांना या अनुभव होता. डॉ.पंजाबराव देशमुख यांचे अतिशय जिद्दाल्याचे क्षेत्र म्हणजे 'कृषी' होय. म्हणून त्यांनी कृषक संस्कृतीचा विकास करणाऱ्यासाठी अविरत कार्य केले होते. 'शेतकरी सुखी तर जग सुखी' हा मंत्र त्यांनी नुसता जपला नाही तर त्या दिशेने त्यांनी अविरत कार्य केले होते. शेतकऱ्यांच्या विकासाचा ध्यास हा त्यांचा श्वास होता.

म्हणून त्यांनी शेतकऱ्यांची प्रगती घडवून आणण्यासाठी क्रमबद्ध पद्धतीने कार्य करायला प्रारंभ केला होता.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :-

१. डॉ.पंजाबराव देशमुख यांचे कृषी क्षेत्रातील कार्याचा अभ्यास करणे.

२. स्वतंत्र भारताचे पहिले कृषीमंत्री म्हणून डॉ.पंजाबराव देशमुख यांनी केलेल्या सुधारणांचा आढावा घेणे.

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचे कार्य :-

शेतकरी संघाची स्थापना :-

डॉ.पंजाबराव देशमुख यांनी स्वतः शेतकऱ्यांचे दुःख, दैन्य आजन्म अनुभवले होते. अज्ञान, दारिद्र्य, व्यसनाधिनता, रुढी व परंपरांचा पगडा, रोगराई, बेकारी, जुलूम व अत्याचार आदिनी ग्रासलेल्या या विराट समाजाच्या मुक्तीची गरज त्यांना तीव्रपणे जाणवत होती. या भूमिपुत्रांच्या दुःखाकडे सामाजिक महत्त्वाचा आढ्य प्रश्न म्हणून कोणीच का लक्ष दिले नाही, ही कल्पना त्यांना असाध्य करीत होती. त्याच विधायक मनोभूमिकेतून त्यांच्या मध्यप्रदेश-वन्हाड शेतकरी संघाचा उदय झाला होता.

शेतकरी संघाचे महत्त्व व आवश्यकता प्रतिपादन करताना डॉ.पंजाबराव देशमुख म्हणतात, "इतर समस्यांना तोंड देण्यासाठी शेतकऱ्यांची संघटना असणे आवश्यक आहे. कारण अशा संघटनेच्या माध्यमातूनच शेतकऱ्यांना मदत करता येऊ शकते. तसेच त्यांचे मत व विचार मांडण्याचे ते एक प्रभावी व्यासपीठ बनू शकते. फार्मर्स फोरम म्हणजे शेतकरी संघ हेच कार्य करीत आहे. तो एक राजकीय संघ नसून देशातील शेतकऱ्यांच्या व्यावसायिक विकासाला मदत करणं हाच त्यांचा उद्देश आहे. शेतकरी संघाचा दृष्टीकोन हा सर्वसमावेशक आहे. शेतकरी संघ स्थापण्याचा मूळ उद्देश सर्व शेतकऱ्यांना आपल्या कार्यक्षेत्रात आणणे तसेच ज्यांचा शेतकरी कल्याणावर विश्वास आहे अशा सर्वांना त्यात समाविष्ट करून घेणे हा आहे." शेतकरी वर्गाच्या विविध समस्या व प्रश्नांचा पाठपुरावा करण्यासाठी त्यांनी सन १९२७ मध्ये 'मध्यप्रदेश वन्हाड शेतकरी संघ' या नावाचा पक्ष स्थापन केला.

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-3990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक २२ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

● शके १९४५ ● वर्ष : ९१ ● पुरवणीअंक : २२

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सज्जद भागरे
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्य डॉ. उत्तम पारेकर
- डॉ. चिड्डल धिनमीने
- डॉ. नितेश तेलहांडे

✽ प्रकाशक ✽

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७१, ९४०४५७३०२०
ई-मेल : rajwademandaldhule1@gmail.com
rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

अंक मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-; सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठवे, चावधन, पुणे २१.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखाकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

१८	Role of NABARD in Agriculture and Rural Development of Chandrapur District in 2019-2023 - 1)Prof Rupeshkumar Raut, 2)Dr.Sharyu Potnurwar, Chandrapur --	७३
१९	भारतीय किसान मजदूर आंदोलन : काशीरायांची भूमिका - डॉ.नेत्रा कवाडे, वर्धा, -----	७८
२०	महाराष्ट्रातील निवडक कलावंतांचे नाट्य संगीतातील योगदान - डॉ.निर्मला निर्मळ, वर्धा -----	८३
२१	मानवी विकास निर्देशांक : विशेष संदर्भ गडचिरोली जिल्हा - १) प्रा.निशिकांत बुल्ले; २) डॉ.राजू आदे, ब्रह्मपुरी, चंद्रपूर -----	८६
२२	भारतीय लोकशाही राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण - डॉ.पंचाकर दारोडे, पुलगाव -----	९४
२३	डॉ.पंजाबराव देशमुख यांचे दलित चळवळीतील योगदानाचे ऐतिहासिक अध्ययन - डॉ.पंकज मून, चडनेर, ता.हिंगणघाट, जि.वर्धा. -----	९८
२४	भारताच्या विदेशी व्यापाराचा अभ्यास - डॉ.परमेश्वर मिसाल, भोकरदन, जि.जालना -----	१०३
२५	स्त्री-पुरुष समानता आणि भारतातील महिला सक्षमीकरण- प्रा.पवन महंत, नरखेड, जि.नागपूर -	११०
२६	ग्रामीण भागातील कुपोषण आणि आरोग्य स्थिती: एक समाजशास्त्रीय सर्वेक्षण - डॉ.प्रदीप गजपिपे, मोबाड, ता.नरखेड, जि.नागपूर. -----	११५
२७	वसवंत मनोहर यांच्या कवितेतील सामाजिक जाणिवा - डॉ.प्रमोद नारायणे, वर्धा -----	११९
२८	संत तुकाराम की हिंदी रचना : हिंदुस्थानी पदे - डॉ.प्रविण कारंजकर, चडनेर, ता.हिंगणघाट, जि.वर्धा. -----	१२३
२९	वर्धा जिल्ह्यातील प्राथमिक शिक्षणावर झालेल्या सार्वजनिक खर्च प्रवृत्तीचे अध्ययन - १) प्रा.संदिप चव्हाण, वर्धा २)डॉ.समीर माहारे, नागपूर -----	१३०
३०	राष्ट्रसंत का राष्ट्रधर्म - डॉ.संजय धोटे, वर्धा -----	१३६
३१	Forging Identity: Goblins in the Wizarding World - Alienation and the Quest for Self-Discovery - Dr. S. S. Joshi, Amravati -----	१४०
३२	Humanity in Asif Currimbhoy's Plays - 1) Prof. S. Sathish, 2) Dr.T.M.S. Maideen, Madurai, Tamilnadu -----	१४४
३३	Exploring Women's Pursuit of Identity and Enlightenment in the Novels of Ruth Praver Jhabvala - Dr.Samshad Sheikh, Tirora -----	१४८
३४	Maya, A Rebel Against Tradition in Jaishree Misra's 'Afterwards' - Prof. Sangeeta Kulkarni, Amravati -----	१५२
३५	Technologies And Trends In Physical Education And Sports: Development In Skills And Performance Of Players - Dr.Sangita Deshmukh, Amravati -----	१५५
३६	Cultural Alienation in Anita Desai's Baumgartner's Bombay - Dr.Sanjay Diwekar, Wadner, Tal.Hinganghat, Dist.Wardha -----	१५९
३७	Problem of Adjustment Leading to Alienation in Anita Desai's Bye-Bye Blackbird - Dr.Sanjay Tawade, Amgaon, Dist. Gondia -----	१६२
३८	Feminine Sensibility in the novels of Anita Desai - Dr. Santosh Hotchandani, Gondia -----	१६६

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचे दलित चळवळीतील योगदानाचे ऐतिहासिक अध्ययन

डॉ. पंकाज वा. मून

सहायक प्राध्यापक

श्री साईबाबा लोकप्रबोधन कला महाविद्यालय, चडनेर.

Email: pankajmoon.1982@gmail.com; मो. ९८७९४९५४९३.

संशोधन :

डॉ.पंजाबराव देशमुख हे विदर्भातील एक पुणेगामी चळवळीचे खरे पुस्तकार होते. बहुजन समाजातील सामाजिक, धार्मिक, राजकीय हक्कांसाठी लढणारा पुढारी व दलिततांच्या जीवनरत परिवर्तन करू पाहणारा एक दृष्टा नेता म्हणून त्यांची प्रसिद्धी आहे. डॉ.पंजाबराव देशमुख यांनी समाजापेथे समता प्रस्थापित करण्यासाठी, अस्पृश्यता नष्ट करण्यासाठी जीवनभर कार्य केले. त्यांनी सर्व जाती-धर्माच्या मुलांसाठी अमरावती येथे 'ब्रह्मानंद बसतिगृह' स्थापन करून सहभोजनाचे कार्यक्रम आयोजन केले. अस्पृश्यांना अंबादेवी मंदिरात प्रवेश मिळवण्यासाठी सत्याग्रह समितीचे नेतृत्व करून अस्पृश्यांना अंबादेवी मंदिरात प्रवेश मिळवून दिला. अमरावती जिल्हा कौन्सिलचे अध्यक्ष असताना त्यांनी जिल्ह्यातील सर्व सार्वजनिक विहिरी अस्पृश्यांसाठी खुल्या केल्या व प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे केले. त्याचप्रमाणे दलितोद्धारचे कार्य साध्य करण्यासाठी अखिल भारतीय दलित महासंघाची स्थापना केली. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या दलित विदर्भातील एक बहुजन समाजातील सहकारी म्हणून डॉ.पंजाबराव देशमुख यांनी अत्यंत महत्त्वपूर्ण कार्य केलेले आहे. त्यांनी विदर्भातील दलित चळवळीला गती देण्याचे अत्यंत महत्त्वपूर्ण कार्य केलेले आहे.

शब्दसंकित :

दलित चळवळ, अंबादेवी सत्याग्रह, बसतिगृह, सहभोजन.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१. डॉ.पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख यांचे दलित चळवळीचे कार्य समाजापुढे आणणे.
२. डॉ.पंजाबराव देशमुख यांच्या सामाजिक कार्याचा आढावा घेणे.

संशोधनाचे गृहितके :

१. डॉ.पंजाबराव देशमुख यांनी अस्पृश्यता निवारण करणे व समाजात समता प्रस्थापित करण्यासाठी भरीव असे

कार्य केलेले आहे.

२. डॉ.पंजाबराव देशमुख यांचे दलित चळवळीतील योगदान आजच्या दलित, दलिततेतरांना मार्गदर्शन करणारे आहे. प्रस्तावना :

आधुनिक भारताच्या जडणघडणीत ज्या ज्या व्यक्तींची अमूल्य योगदाने आहेत त्यापैकी एक डॉ.पंजाबराव देशमुख यांचा उल्लेख करावा लागतो. भारतीय समाजव्यवस्था कायमचे व्यवस्थेवर आधारलेली होती.

या वर्णव्यवस्थेत स्थान नसलेला अस्पृश्य समाज हा गावकुसाबाहेर राहत होता. त्यांना कोणते अधिकार नव्हते. पिढ्यान् पिढ्या हिंदू धर्मात वर्णव्यवस्थेचा आधार घेऊन इथल्या अस्पृश्य समाजाला गुलामगिरीत लोटले होते. त्यांच्यावर विविध बंधने लागून त्यांच्या स्वातंत्र्यावर काय साबलीला मुद्दा विटाळ मानण्याची अनिष्ट प्रथा समाजापेथे प्रचलित होती. या गतप्राण झालेल्या अस्पृश्य समाजापेथे स्फूर्ति घेतविण्याची महनीय कार्य महाराष्ट्रात महत्या पूजे, विठ्ठल रामजी शिंदे, राजश्री शाहू महाराज, सिद्धान्त ठाकरे कांबळे यांनी केले. यातून मानवमुक्तीच्या लढ्याला मुक्ता झाली. पुढे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांसारखा दृष्ट नेता व चळवळी लाभला. व दलित चळवळीला दिला व तो मिळाली. तसेच स्वरूपही बदलले. महाराष्ट्रात दलित चळवळीने फार मोठा वेग धरला. या दलित चळवळी दलितेतर समाजातील अनेक व्यक्तींनी योगदान दिलेले आहे. त्यात डॉ.पंजाबराव देशमुख हे एक आहेत. प्रस्तुत लेख लेखात डॉ.पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख यांचे दलित योगदान दृष्टीस आणण्याचा हेतु आहे.

डॉ.पंजाबराव देशमुख यांचा पूर्व परिचय :

डॉ.पंजाबराव देशमुख यांचा जन्म अमरावती जिल्ह्यातील पापड या गावी दि. २७ डिसेंबर, १८८४ रोजी झाला. त्यांच्या बहिःलांचे सार शास्त्रज्ञ व जर्नलिस्ट राधाबाई असे होते. त्यांचे घराणे कानडन देशमुख यांचे होते. त्यांचे मूळ आडनाव कट्टम असे होते. पण त्यांच्या जन्मा

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १४ - डिसेंबर २०२३ (त्रैमासिक)

● शके १९४५ ● वर्ष : ९१ ● पुरवणीअंक : १४

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ.सर्जेराव भामरे
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक वैसाणे
- प्रा.डॉ.मृदुला वर्मा
- प्रा.श्रीपाद नादिडकर

अतिथी संपादक

- प्रा.गणेश बेले
- प्रा.डॉ.प्रमोद अलोने
- प्रा.डॉ.किशोरचंद्र रेवतकर

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०
ई-मेल : rajwademandaldhule1@gmail.com
rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

अंक मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-; सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठये, बाबघन, पुणे २१.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१	Theme of Ecofeminism in the novels of Ursula K Le Guin, Ruth Ozeki and Margaret Atwood - Dr.Nilesh Telhande, Wadner, Tal.Hinganghat, Dist. Wardha -----	५
२	Comparative Study on Psychological Variables among Inter University & Inter Collegiate Level Handball Players - Dr.Nishant Tipte, Nagpur -----	९
३	Contemporary Social Issues in English Drama - Dr.Niraj Kendhe, Arvi -----	१५
४	Right to vote - An overview - Dr.Nirajkumar Ambhore, Akola -----	१९
५	Research Trends in Web-Based Information Retrieval at SGBAU: An Investigative Analysis - Dr.Nilesh Dewar, -----	२३
६	Dear Life by Dr Jagruti Vyas Trivedi: A Reflection of the Hollowness in the Contemporary Society- Dr.Navita Malani, Anjangaon Surji. -----	२७
७	A Study On Opportunities And Challenges Of Startups In India - 1)Prof.Nasrin Bano Mohd Rafique, 2) Dr.Iftexhar Hussain, Nagpur -----	३१
८	Importance Of Physical Activities And Sports For Nourishment And Wellness : Right To Health - Dr.Naresh Bhojar, Wadner, Dist. Wardha -----	३५
९	The Major Digital Library Initiatives- Prof.Naina Peters, Nagpur -----	३९
१०	An Analytical Study of Economical Aspect of War - 1) Dr.Punit Raut, Katol, 2)Prof. Mukesh Jadhao, Katol -----	४४
११	Foreign Policies in Textile Industries - Dr.Mrunal Waliokar, Nagpur -----	४८
१२	Breaking the Silence: Unveiling Marital Rape - Understanding, Confronting, and Advocating for Change - Prof. Monali Gandhi, Nagpur -----	५२
१३	Keatsian Qualities In The Poem 'The Eve Of Saint Agnes' - Dr.Mohan Mendhe, Karanja, Dist. Wardha -----	५६
१४	Marital Discord to Reconciliation: Anita Desai's "Where Shall We Go this Summer" and Shashi Deshpande's "The Dark Holds No Terrors" - 1) Prof.Meenal Deshmukh; 2) Dr.Vandana Bhagdikar, Nagpur -----	५९
१५	Usefulness of National Digital Library of India in Modern Education System: Study with special reference to engineering stream - 1)Prof.Manoj Waghmare; 2) S.N.Wagh, Walgaon, Dist.Amrawati -----	६२
१६	Rethinking Identical and Existential Stifling-Literary Alienation of Adivasis in Selected Novel "The Coffin Dam" - Dr.Manoj Madavi, Nagpur -----	६९
१७	Reciprocity And Symbiosis In Alice Walker's The Temple Of My Familiar: A Study From Ecofeminist Perspective - Prof. Manojkumar Hemane, Nagpur -----	७३
१८	Quest for Identity in Mulk Raj Anand's Untouchable and Coolie - 1) Prof.Manojkumar Hemane, 2)Dr.Sanjay Tawade, Gondia -----	७७

Theme of Ecofeminism in the novels of Ursula K Le Guin, Ruth Ozeki and Margaret Atwood

Dr. Nitesh Nilkanthrao Telhande

Head, Department of English

Assistant Professor, Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College Wadner

Tah. Hinganghat, Dist. Wardha (M.S.)

Email : niteshtelhande@gmail.com; Mobile No. 7798075486

Abstract :

Ecofeminism describes the movements and philosophies that link feminism with ecology. It connects the exploitation and domination of women with that of the environment and argues that there is historical connection between women and nature. It believes that this connection is illustrated through the traditionally female values of reciprocity, nurturing and cooperation, which are present both women and nature. Ecofeminism is liberation of women and nature in the society. Basically, earlier theories in literary and cultural studies focuses on issue of class, race, gender and region are criteria and subject of critical analysis. Discusses the role of women and their inter connectedness to the environment, while the subsequent section looks at the struggles of women to conserve their habitats. This research paper deals with the female existential thinking and survival of individuals, families, communities and their stories and histories with the help of the characters presented by Ursula K Le Guin, Ruth Ozeki and Margaret Atwood in their novels.

Key Words :

Ecofeminist, Feminism, Research, Handmaid, Female, Communities, Ecological, Genre etc.

Introduction :

The term, 'Ecofeminism' was coined in 1974 by the French writer Françoise d'Eaubonne. It grows from the idea that a woman's ethics are closer to nature than a man and it revalues feminine traits. Women are seen in sync with nature, working in union with it, while men have a hierarchical relationship with nature in which their actions try to dominate it. This view poses the idea that men's control over nature has created an ecological crisis in much of the world today. Ecofeminists look for nonviolent solutions to world problems. They

consider feminine values necessary for survival in the conditions of the world's patriarchy and while ecofeminists may subscribe to liberal, radical or Marxist/socialist thought, their main focus is on ecology both of nature and human systems. The different configurations of ecofeminism reflect the different ways of analyzing the connections between women and nature as well as the differences in the nature of women's oppression and solutions to them, the theory of human nature and the notions of freedom, equality and epistemology on which depend various feminist theories.

Ruth Ozeki's *All Over Creation* and *My Year of Meats*. *All Over Creation* is a novel by Ozeki about the fictional character Yumi Fuller, the Japanese American daughter of a potato farmer in Idaho who returns home as an adult to care for her parents, Lloyd and Momoko, and stumbles into the growing controversy around genetically modified food. Yumi Fuller has not set foot in her hometown of Liberty Falls, Idaho heart of the potato-farming industry since she ran away at age fifteen. Twenty-five years later, the prodigal daughter returns to confront her dying parents, her best friend and her conflicted past and finds her caught up in an altogether new drama. The post-millennial farming community has been invaded by Agribusiness forces at war with a posse of activists, the Seeds of Resistance, who travel the country in a camping car the Sputnik befouled by pilfered McDonald's French fry oil.

The novel offers a quirky cast of characters and a wickedly humorous appreciation of the foibles of corporate life, globalization, political resistance, youth culture and aging baby boomers. It is a celebratory tale of the beauty of seeds, roots and growth and the capacity for renewal that resides

within us all. *My Year of Meats* is a novel by Ruth Ozeki. The novel takes advantage of the differences between Japanese and American culture to comment on both. Jane Takagi-Little is a Japanese American journalist who is hired to work for a Japanese production company. The company works with beef-ex to promote the use of American beef in Japan by creating a Japanese television show called *My American Wife*. Jane works as the host and creative producer for the show on which every week an American wife is shown living her life and cooking meat. Parallel to Jane's story is the life of Akiko Ueno, a former manga artist who specialized in horror scenes and is reluctantly married to a man working for beef-ex. Her husband cares only that Akiko has a baby and forces her to watch *My American Wife* and cook the recipes, believing that it will allow her to conceive. However, as Akiko's independence and sense of self grows from watching the show and cooking for her husband her complacent life and relationship with her husband becomes volatile.

Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale* and *The Edible Woman*, *The Handmaid's Tale* in this novel Offred is narrator in the present reign of Gilead. The state of women in Gilead women are divided into wives Marthas and Handmaids, which is based on the struggle and protection of women who are bonded in the particular bond of company. Wives wear blue uniforms; Handmaid wear red uniforms and assist childless couples by bearing children for them. Marthas are servants who are barren. Old women do not exist in Gilead, the existence of Gilead as a reaction against decreased birth because of pollution and chemical spills. It controls reproduction and women through subjugation. Another rule in Gilead Women cannot vote, hold property, job or read anything that makes them independent. Her name Offred 'Of Fred' she remembers her real name but never mention it. She was married to Luke. The commander is the head of Offred's house hood. Aunt Lydia work for the government, she trains the handmaid at the red

center. Offred marriage was voided and made into a handmaid. She lives in commander's house. Offred is the commander's Handmaid. She goes on shopping trips with Ofglen, who is another Handmaid letter she commits suicide. Doctor is to be checked for diseases. Serena Joy wants her to have sex with nick to have a child. The commander however takes her out on the night Serena come to her with her proposal. Now, Offred starts an affair with Nick. Offred meets a new Ofglen and learn that her friend hanged herself. Serena finds out about the commander's interest in offered. The novel focuses on how women become infertile so need to be survival of women and show how women's bodies become political instrument. *The Edible Woman* is about women and their relationships to men, to society and to food and eating. It is food and eating that Atwood discusses a young woman's rebellion against a modern, male-dominated world. The female protagonist, Marian McAlpin, struggles between the roles that society has imposed upon her and her personal definition of self and food becomes the symbol of that struggle and her eventual rebellion. In the essay, *Reconstructing Margaret Atwood's Protagonists*, Patricia Goldblatt states that Atwood creates situations in which women, burdened by the rules and inequalities of their societies discover that they must reconstruct braver, self-reliant personae in order to survive. At the end of *The Edible Woman*, Marian partially reconstructs that new persona, or concept of self, through a renewed relationship to food. Atwood explores gender stereotypes through characters that strictly adhere to them and those who defy their constraints. The narrative point of view shifts from first to third person, accentuating Marian's slow detachment from reality. At the conclusion, first person narration returns, consistent with the character's willingness to take control of her life again. Food and clothing are major symbols used by the author to explore themes and grant the reader insight on each of the characters personalities, moods and motivations. However, these changing

environments are also used to explore different angles of existence, contrasting a freer, wilder glimpse of life with a civilized, gilded cage. This highlights the difficulties presented to women in the era, where freedom was synonymous with uncertainty but marriage presented problems of its own. Marian's refusal to eat can be viewed as her resistance to being coerced into a more feminine role. In a description of Peter's apartment, Marian describes the clutter of raw materials that had, through digestion and assimilation, become the walls of the lobby. She sees that construction precedes consumption: the body's assimilation of raw materials food is analogous to the social body's assimilation and processing of women into socially acceptable feminine subjects. By not eating, Marian refuses to take in the raw materials used to re-construct her into a role of domesticity.

Ursula K Le Guin's the novel, *The World for World is Forest* focuses on the 19th century model of colonization cutting down trees, planting farms, building mines and enslaving indigenous peoples. The natives are ill equipped to comprehend this, since they are a subsistent people who rely on the forests and have no cultural precedent for tyranny, slavery and war. Earth has suffered some environmental disasters and people in North America have known starvation. Raj Lyubov saves several slaves from grisly deaths at Davidson's hands. For the atrocities he has committed, Davidson is exiled to an island of bare rock, which had been a thriving forest village before his rule to be given food and medicine but no human contact for the rest of his life. The surviving humans return home on the next ship to arrive. In 'Always Coming Home', Ecological consciousness is a major theme of the novel. Kesh lives in a rural and tribal society and ecology minded. Kesh lives in harmony with nature, in contrast to the Condor, who is urban and national and routinely exploit nature. Kesh practices rituals based on nature and respect the birds and beasts with which they live. Although they have advanced technology, they do not use it aggressively or industrially. Kesh is a

teleological as they are a technological. Though the neighboring, Pig People have myths of the Great Sow and the Condor are messianic, the Kesh have no grand narratives and its are all the more flourishing, an idea so counterintuitive to us and we dismiss it as postmodern relativism or nihilist. There is no pollution in the Valley. Their household animals are not known as pets a condescending word, but as commensally which means people living together. The novel is concerned with the nature of economic justice. However, unlike most neighboring societies, they reject government, a non-laboring caste, expansion of population or territory, disbelief in what we consider supernatural and human domination of the natural environment. They blend millennia of human economic culture by combining aspects of hunter-gatherer, agriculture and industry, but reject cities; indeed, what they call towns would count as villages.

Conclusion :

This paper is concluded the issues that discusses and highlights the Ecofeminist aspect and finding. It is also focus on relationship between women and nature exploitation. This research paper focuses on the relationship between Women and Nature. Thus, an attempt has been made to study Ruth Ozeki's *All Over Creation* and *My Year of Meats* Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale* and *The Edible Woman* and, Ursula K Le Guin's *The World for World is Forest* and *Always Coming Home* have Ecofeminist perspective. The ecological disasters of Meat Industries and Potato Farming in form of a documentary fiction are projected by Ruth Ozeki, Margaret Atwood and Ursula K Le Guin to bring about an ecological change for the better survival of Human beings and Animals. The purpose of the Ecofeminism is liberation of women and nature in the society. Women must see that there can be no liberation for them and no solution to the ecological crisis within a society whose fundamental model of relationship continues to be dominated. They must unite the ecological movement to envision a radical reshaping of the basic socioeconomic relations and

underlying values of society.

Work Cited :

- * Atwood, Margaret. *The Handmaid's Tale*. Canada: McClelland & Stewart Limited, 1985.
- * Ozeki, Ruth. *All Over Creation*. New York: penguin

books, 2003.

- * Ursula K Le Guin. *Always Coming Home*. University of California press, 1985.

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक २२ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

● शके १९४५ ● वर्ष : ९९ ● पुरवणीअंक : २२

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ.सर्जेराव भामरे
- प्रा.डॉ.मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा.श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्य डॉ. उत्तम पारेकर
- डॉ. विठ्ठल धिनमीने
- डॉ. नितेश तेलहांडे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७१, ९४०४५७७०२०
ई-मेल : rajwademandaldhule1@gmail.com
rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

अंक मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-; सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठये, बावधन, पुणे २१.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१	Impact Of Trends And Technological Tools On Performance Of Players - Dr.Narendar Bhojar, Wadner, Tal.Hinganghat, Dist.Wardha	३
२	Elements of Postmodernism in Jacques Derrida's Writing - Dr.Nilesh Telhande, Wadner, Tal. Hinganghat, Dist. Wardha	९
३	The Right to Education Act, 2009: A Stepping Stone Towards Gender Equality and Women's Rights in India- - 1)Adv.Pallavi Kadikattiwar, 2) Dr.Aejaj Shaikh, Chandrapur	१३
४	Strategic Women Empowerment in reference to BBBP Scheme - Dr.Pankaj Tayde, Pinjar, Dist.Akola	१७
५	Arjuna, the Archetypal Archer in C.Rajagopalachari's Mahabharata - Dr.RAparna, Trichy, Tamilnadu	२१
६	Cultural Conflicts And Vulnerability Of Women In The Novels Of Ruth Praver Jhabvala - 1) Prof. R. Krushnaveni, 2) Dr. K. Maheshwari, Madurai	२५
७	Delineation of A Woman's Self in Nadine Gordimer's The Pickup - Dr. R. Vanmathi, Trichy, Tamilnadu	२९
८	Role Of Indian Government in Employment Creation through NEP 2020 - Dr.Rita Raut, Lakhandur, Dist.Bhandara.	३३
९	An Unsung Story of Non-English Medium Students in the Recruitment Process - Dr.Nidhi Pundir, Andheri, Mumbai	३७
१०	The Psychological, Cultural, and Social Aspects of Alienation in The Mistress of Spices by Chitra Banerjee Divakaruni - Dr.Nilesh Sulbhewar, Babhulgaon, Dist.Yawatmal	४२
११	The Problem Of Untouchability In Maharashtra - Dr.Pralhad Dhote, Umred, Dist.Nagpur	४७
१२	Identity Crisis In Arundhati Roy's The Ministry Of Utmost Happiness - Dr.Prashantkumar Deshmukh, Nagpur	५०
१३	The God of Small Things: Alienation and the Dynamics of Social Change - Dr.Raheel Quraishi, Bhiwapur, Dist.Nagpur	५४
१४	Different Images of women in Mamang Dai's Stupid Cupid - 1) Prof. Reena Lonare, 2)Dr.Sanjay Urade, Chandrapur	५७
१५	Women in Introspection: A Study of Geeta Mehta's Raj - Prof. Reeta Sheware, Nagpur	६१
१६	Malnutrition and Women's Health in Rural Areas of Yawatmal District (Special Reference to Women in Kolam Tribe) - 1)Prof. Ritwika Koturwar, 2) Dr.Ratnesh Sharma, Alwar, Rajasthan	६५
१७	Women's power of decision making: The Sita's Sister by Kavita Kane - Dr.Ruchira Bhojar, 2) Dr.S.G.Kannake, Chandrapur	६९

Elements of Postmodernism in Jacques Derrida's Writing

Dr. Nitesh Nilkanthrao Telhade

Assistant Professor & Head,

Department of English,

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College Wadner, Tal. Hinganghat, Dist. Wardha (M.S.).

Email : niteshtelhade@gmail.com; Mobile No. 7798075486

Abstract :

The present research paper studies of Elements of Post-Modernism in Jacques Derrida's Writing. This paper focuses on especially the concept, Derrida's 'Deconstruction', which is used literary works in contemporary age. It is selected to bring out that Postmodernism literature is based on Derrida's terms, which is followed recently. It find out elements of Postmodernism is used in works of Derrida. It studies Postmodernism related with Post-structuralism and Derrida has written in Post-structuralism, an extend from of structuralism. It tries to research literary works are shown Postmodernism's aspects. Postmodernism followed subjectivity which is based on plural and provisional, the local and specific experiences rather than the universal and focuses on mini-narratives rather than grand narratives. Deconstruction is used in the close reading of literary tends to make them emblems of the decentred universe. Texts previously regarded as unified artistic art facts are shown to be fragmented, self-divided and centrerless. It discusses Deconstruction is element of Postmodernism and Post-structuralism. Need of research paper, Deconstruction is very important concept to write or compose any literary work and it should be studied by Research Scholars. This paper can help to reader to learn Jacques Derrida's writings are included in Postmodernism era. Recently, it is used in literary genre like drama, novel, poetry, essay, short stories etc. In fact, this is a resume of the research and contributes in the field of research studies.

Key Words :

Postmodernism, Post-structuralism, Elements, Deconstruction, Fragmentation, Literary, Literature, Linguistic, Centre, Decentre etc.

Introduction :

Post-modernism is a term applied to a variety of artistic, architectural, philosophical and cultural movements are said to arise as the result of reaction of modernism. The term is used a wide variety of different meanings in different disciplines and existence, it is on the basis of knowledge and literary philosophy. Jacques Derrida was a French philosopher, who developed the philosophy of deconstruction. He has utilized in a number of his texts and which was developed through close readings of the linguistic. Derrida is one of the main philosophers associated with Post-structuralism and Post-modernism. He followed Post-structuralism with the word, 'postmodernity'. His major works are 'Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences' in 1966, 'Of Grammatology' in 1967 with Gayatri Spivak, 'Speech and Phenomena and Other Essays on Husserl's of Sign' in 1967, 'Writing and Difference' in 1967, 'Margins of Philosophy' in 1972, 'Signature Event Context' in 1972, and 'Positions' in 1972. Elements of Post-structuralism and Post-modernism are seen in these works, he has written these works with new context whichever indicate aspects of Post-modernism.

Post-Modernism' Elements :

Fragmentation, Post-structuralism, Parody and Pastiche, Periphery with centre, Difference, Signifier and Signified, Simulacrum, Existentialism, Deconstruction, Meta-narrative are elements of Post-modernism. This is based on these aspects which are included in Literary Works, Architecture, Arts, Simulation, Dancing and Design. Postmodernism celebrates fragmentation, not unity; rationality and order are neither possible nor important. Jean Baudrillard's 'Simulacrum' is something that replaces reality with representation.

Miguel Syjuco said that;

"Postmodernism was a reaction to modernism. Where modernism was about objectivity, postmodernism was about subjectivity. Where modernism sought a singular truth, postmodernism sought the multiplicity of truths".

— Postmodernism seeks multiple meaning, subjective aspects in text and difference and deference elements in text. We have lost the capacity to discriminate between the real and the artificial, we go on imagine world, also we believed on this world and writers write on its. Post-modernism seeks to subvert the Enlightenment ideals of progress, justice, centrality of human subjectivity through fragmentation, deconstruction and consumerism. Fragmentation believes that unity and coherence are neither possible nor important. Postmodernism gives voice to the insecurities, disorientation and fragmentation.

Postmodernism regards heterogeneity which is included in Derrida's writing. Post-modernism literature reached with the publication with works, Joseph Heller's 'Catch-22', Thomas Pynchon's 'Gravity's Rainbow' and 'Crying of Lot .49', Norman Mailer and Truman Capote's 'Armies in the Night and in Cold Blood', William Gibson's 'Neuromancer', Kurt Vonnegut's 'Slaughterhouse-Five', Salman Rushdie's 'The Satanic Verses', Karel Reisz' 'The French Lieutenant's Woman', David Lynch's 'Mulholland Drive', Quentin Tarantino's 'Pulp Fiction' etc. Poets, John Ashbery, John Berryman and James Merrill wrote their poems to use Post-modernism's elements in these works. Post-modernism has exerted a fundamental influence in this century; it has been followed by many writers, especially Jacques Derrida. It has revolutionized all realms of intellectual inquiry in varying literature's aspects in this era.

Derrida's writing with Deconstruction in Post-Modernism and Post-Structuralism :

An Essay, 'Deconstruction' involves the close reading of texts in order to demonstrate that any given text has irreconcilably contradictory meanings

rather than being a unified, logical whole. Derrida coined the term, 'Deconstruction'. Postmodernism accepts 'Deconstruction' there is no particular construction of literary work in this current era. Derrida aims to erase the boundary between binary oppositions and to do so in such a way that the hierarchy implied by the oppositions is thrown into question; these oppositions are followed by Postmodernism like Lyotard's meta-narrative. Deconstruction involves identifying the oppositions working in a text and demonstrating how the text itself undermines the hierarchy implied or asserted by the opposition, which indicates two sides in literature, there is multi meaning of works in Charlie Kaufman's 'Antikind', Louis Bulaong's 'Otaku Girl'.

Derrida noticed that one term in the system; usually the first is privileged over the other term. In the case of speech and writing, speech is attributed the positive qualities of originality, center and presence, while writing is true meaning, The written word was considered merely a representation of the spoken word, a material object to stand in its place. Derrida calls this bias in the Western tradition 'logocentrism' which attempts to associate philosophical discourse with universal logic and reason, which are shown in Postmodernism's works in Charles Yu's 'Interior Chinatown'. There is no nihilism without logocentrism, no logocentrism without nihilism, on presence without absence, no absence without presence and both sides are important in literature. Deconstruction sees all writing a complex historical, cultural process rooted in the relations of texts to each other and in the institutions and conventions of writing in part on the sophistication and intensity of its sense that human knowledge is not controllable, but language operates in subtle and often contradictory ways in human being.

Derrida has written 'of Grammatology' in 1967 which introduced the ideas and Post-modernism's aspect in Deconstruction, it engages with linguistic and semiotic ideas. Writing has been considered as derivative from speech, making it a fall from real,

full presence of speech and act of writing. After, he published terms Difference, Speech and Phenomena and Writing and Difference. Difference is a pun on 'difference' and 'deferment' and it is attribute language; meaning is generated because of a word's difference from other words in a signifying system. It contains all the differences and deferments that constitute language and it refers to the diffusion of identity, the signifier and the signified through a vast network of relations and differences. There is not signifier has no signified, only surfaces, no depths.

Deconstructive reading can be applied to any text. It is theory of literature. Derrida generally deconstructs philosophical writing, showing the metaphysical contradictions and the historicity of writing which lays claim to the absolute. According to Jacques Derrida;

"That is what deconstruction is made of: not the mixture but the tension between memory, fidelity, the preservation of something that has been given to us, and at the same time, heterogeneity, something absolutely new, and a break".

In these lines, the term, Deconstruction is mentioned as heterogeneity, difference, new, intertextuality in literature, various meaning in one text. Finally, all versions of Postmodernism rely on the method of Deconstruction to analyze socio-cultural situations means social and cultural events are included in Derrida's works as well as Postmodernism.

Post-structuralism critiques the binary oppositions in Western thought, in which one term is privileged over the other in presence/absence, male/female, speech/writing, identity/difference, truth/error, mastery/submission, West/East. Post-structuralism attempts to break down these oppositions by pointing out that one signifier does not lead to a concrete totalized signified, but another signifier which in turn leads to another signifier and so on in an endless chain of signification. However, Derrida collapses this presumptuous opposition using deconstructive techniques, most notably in illustrating how the two categories are not

autonomous, but mutually dependent, not to mention how the qualities of writing/signifier and speech/signified are not distinct, but actually permeate into one another. Ultimately, Derrida intends to prove that the order of the signified in fact depends on cuts, difference and references on the side of the signifier to be meaningful in first place, which is used in literary works which was written in this age in Hillis Miller's 'Stevens Rock and Criticism as Cure'.

Postmodernism broadly refers to socio-cultural and literary theory and a shift in perspective has manifested in a variety of disciplines including the social sciences, art, architecture, literature, fashion, communications and technology. Fragment is the main element of Postmodernism, which is used in Postmodernism's literary work. Structure of literary genre is different; writers write their literary work in different angle. It indicates discontinuity and decentredness. Multiple centre is element of Postmodernism and it is indicated in Derrida's work. Jacques Derrida's writing is associated with elements of Post-Modernism as well as Post-structuralism. 'Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences' (1966), Concept of 'play' follows the Postmodernism element, there is play which is important rather than setting and plot.

Postmodernism and Post-structuralism recognize that there is not consider the centre, so periphery is important, periphery constantly moving towards the centre. Background is essential of the book than centre, without background book is not finished by writer. So Derrida's concept, periphery is important in Postmodernism area to complete any literary work, there is need of periphery. Furthermore, Deconstruction can be examined by Postmodernism angles. Therefore, one cannot pinpoint the principles of Postmodernism with finality, because there is a plurality in the very constitution of this theory, also in literary works, writers use this technique in this recent age. However, elements of Postmodernism are common to all perceptions of the theory, which are used in Derrida's theory, Deconstruction.

Conclusion :

Research paper is concluded that Jacques Derrida's writing is indicated the elements of Postmodernism. It discusses overall review of Derrida's works as well as the term, 'Deconstruction', which is used in Post-structuralism. It studies the works of Derrida, which are based on elements of Postmodernism. It analyzed aspects of Postmodernism, which is the idea of a unity end and of a subject. Deconstruction has referred the rereading or breaking down of text to show the multiple meanings in work in language and literature. I have found in this paper that elements of Postmodernism are consisted in Deconstruction, which is signified the text and find out multiple meaning in books. Derrida's views are against structuralism and modernism, hence, he has told about decentral and difference elements in text and hidden meaning in text, because one meaning of text cannot be found as per reader meaning can be changed with situation. It also focuses on binary opposition and deeply study of sign and play. His works are significant with readers on a personal

level, often addressing literary views of theory. He has been inspired for writing by readers. I have found aspects of critical theory which are important in English literature. This entire Research Paper is trying to portrait Derrida's works are based on characteristics of Postmodernism. It studies every nexus of Deconstruction theory, it is so necessary for studying of researchers, which is depicted through this research paper.

Works Cited :

- * Barry, Peter. *Beginning Theory*. Manchester and New York: Manchester University Press, 2006.
- * Nayar, Pramod. *Contemporary Literary and Cultural Theory*. New Delhi: Dorling Kindersley Pvt. Ltd, 2010.
- * Vallath Kalyani. *Literary History & Literary Theory*. Thiruvananthapuram: VallathsTES Publication, 2011.
- * Vallath Kalyani. *What About Theory?*. Thiruvananthapuram: VallathsTES Publication, 2011.

